

İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ: TEŞKİLATLANMA SÜRECİ, FAALİYETLERİ VE ETKİNLİĞİ

THE AL-JAZEERA FRONT IN THE WAR OF INDEPENDENCE: ORGANIZATION
PROCESS, ACTIVITIES AND EFFECTIVENESS

ФРОНТ ЭЛЬ-ДЖАЗИРЫ В ВОЙНЕ ЗА НЕЗАВИСИМОСТЬ: ПРОЦЕСС
ОРГАНИЗАЦИИ, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Levent ÜNAL*

ÖZ

İstiklal Harbi dört cephede cereyan etti. Doğu Cephesinde Ermeni kuvvetleri ve çeteleriyle, Batı Cephesinde Yunan Ordusuyla, Güney Cephesinde Fransız kuvvetleri ve Ermeni çeteleriyle, Elcezire Cephesinde İngiliz ve Fransız kuvvetleri ve onlarla iş birliği yapan Arap, Kürt aşiretleriyle mücadele edildi.

Bu dört cepheden en uzun süren ve niteliği en farklı olan Elcezire Cephesi oldu.

İstiklal Harbi cepheleri içerisinde, kaynakları sınırlı olduğundan en az araştırma Elcezire Cephesine ilişkin yapılmış, en az yayın bu cepheyle ilgili çıkarılmıştır. Bunun yanında Elcezire Cephesi genel olarak Revandiz Harekâtı ile özdeşleştirildiğinden araştırmalar çoğunlukla Musul Meselesi üzerine yoğunlaşmıştır. Ancak Elcezire Cephesinin Musul dışında Anadolu'da Fırat Nehrinden İran Hududuna kadar olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Anadolu'nun güneyinde Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölümü de mevcuttur. Cephe Komutanlığının faaliyetleri bu üç bölgede ve farklı mahiyette gerçekleşmiştir.

Bu makalenin amacı, Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kılan sebep ve gelişmeleri inceleyerek Cephe Komutanlığının faaliyetlerini ve etkinliğini değerlendirmektir. Makalenin, Cephe Komutanlığınca farklı bölgelerde farklı stratejilerle yürütülen faaliyetlerin açıklanması ve cephenin bir bütün halinde değerlendirmesi bakımından faydalı olacağı kıymetlendirilmektedir. Çalışma için literatür taraması metodu ve nitel araştırma modeli kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elcezire Cephesi, Nihad (Anılmış) Paşa, Ali Şefik Özdemir, Musul Meselesi, Revandiz Harekâtı.

* **ORCID:** [0000-0003-4023-7064](https://orcid.org/0000-0003-4023-7064), Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, unallevent11@gmail.com

Kaynak Gösterim / Citation / Цитата: Ünal, L. (2025). İSTİKLAL HARBİNDE ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ TEŞKİL SÜRECİNİN, FAALİYETLERİNİN VE ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* (66), 1-32. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.1649267>

ABSTRACT

On the Eastern Front the Armenian forces and gangs, on the Western Front the Greek Army, on the Southern Front French Forces and Armenian gangs and, on the Al-Jazeera Front the British and French forces and the Arab and Kurdish tribes that cooperated with them were fought.

Of these four fronts, the Al-Jazeera Front was the one that lasted the longest and had the most different quality.

Among the fronts of the War of Independence, the least research was done on the El Jazeera Front due to limited resources, and the fewest publications were published on this front. In addition, since the Al-Jazeera Front was generally identified with the Revandiz Operation, research mostly focused on the Mosul Issue. However, apart from Mosul, the Al-Jazeera Front also has a section in the Southeastern Anatolia Region from the Euphrates River to the Iranian Border in Anatolia, and in the south of Anatolia between Aleppo and the Euphrates River. The activities of the Front Command took place in these three regions and of different nature.

The purpose of this article is to evaluate the activities and effectiveness of the Front Command by examining the reasons and developments that necessitated the formation of the Eljazire Front. It is considered that the article will be useful in explaining the activities carried out by the Front Command with different strategies in different regions and evaluating the front as a whole. Literature review method and qualitative research model were used for the study.

Key Words: Al-Jazeera Front, Nihad (Anılmış) Pasha, Ali Şefik Özdemir, Mosul Issue, Revandiz Operation.

АННОТАЦИЯ

Война за независимость Турции велась на четырёх фронтах. На Восточном фронте с армянскими силами и бандами, на Западном фронте — с греческой армией, на Южном фронте — с французскими силами и армянскими отрядами, а на фронте Эль-Джазиры — с английскими и французскими войсками, а также с арабскими и курдскими племенами, сотрудничавшими с ними. Среди этих четырёх фронтов фронт Эль-Джазиры продолжался дольше всех и отличался своей спецификой. Из-за ограниченности источников этот фронт остаётся наименее исследованным: посвящено ему наименьшее количество научных работ и публикаций. Кроме того, фронт Эль-Джазиры часто отождествляют с Ревандизской операцией, поэтому исследования преимущественно сосредоточены на проблеме Мосула. Однако, помимо Мосула, фронт Эль-Джазиры охватывал и такие регионы Анатолии, как юго-восточная часть страны — от реки Евфрат до иранской границы, а также южные районы — от Халеба до Евфрата. Деятельность командования фронта охватывала все эти три региона и носила различный характер. Цель данной статьи — рассмотреть причины и события, обусловившие необходимость создания фронта Эль-Джазиры, а также проанализировать деятельность и эффективность командования фронта. Ожидается, что данное исследование внесёт вклад в комплексное понимание фронта путём раскрытия различий в стратегиях, применённых в разных регионах. В работе использованы методы анализа литературы и качественного исследования.

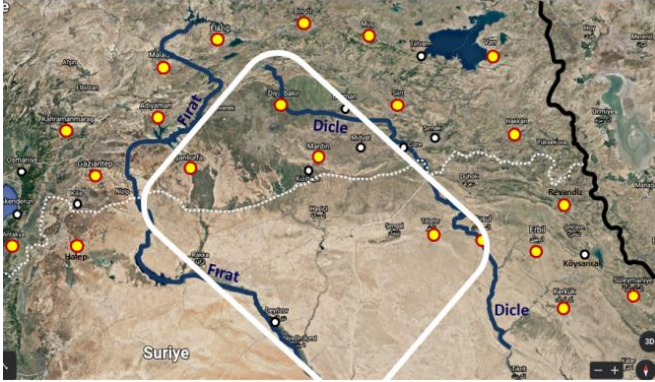
Ключевые слова: фронт Эль-Джазиры, Нихад (Анылмыш) Паша, Али Шефик Оздемир, проблема Мосула, Ревандизская операция.

1. GİRİŞ

Hindistan yolu üzerinde Basra Körfezi, Orta Doğu, Arap Yarımadası ve Doğu Akdeniz’de zayıf Osmanlı İmparatorluğu hiçbir koşulda İngiltere için tehdit oluşturmadığından İngiltere XIX. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü korumaya yönelik bir dış politika izledi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması halinde Osmanlı’nın çekildiği yerlerin önemli bir bölümü Rusya ve Fransa’nın denetimine geçecekti. Böyle bir olasılık İngiltere için pek çok risk barındırıyordu.

Bununla birlikte hızla çözülme ve dağılma aşamasına giren Osmanlı İmparatorluğunun ömrünü uzatma gayretlerinin sonuç vermeyeceğini İngiltere de görüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde alınan ağır yenilgi İngiltere’nin Osmanlı Devleti’ne bakış açısında radikal değişikliğe yol açtı. Bu savaşın ardından İngiltere Hindistan yolunun güvenliğini sağlamak için önce Kıbrıs ve Mısır’ı işgal ederek Doğu Akdeniz’de hâkimiyet sağladı, ardından Basra Körfezi, Orta Doğu ve Arap yarımadasını kontrol etmek üzere Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanma sürecinin kendi denetiminde, kendi menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmesi için inisiyatif başlattı. Bu süreçte İngiltere Irak’ı doğrudan kontrolüne almaya öncelik verdi.

Irak İngiltere için üç yönden büyük öneme sahipti. İlki Hindistan’ı ve Hindistan yolunu güvende tutmak, ikincisi Rusya’nın Osmanlı ve İran’a yayılma tehlikesi ve böylece İngiltere’nin menfaatleriyle çatışan bir durumun ortaya çıkacak olması ihtimali ve üçüncüsü meselenin iktisadi boyutu olarak petroldür (Kürkçüoğlu, 1982: 49 387). O dönem dünyada petrol rezervine sahip olduğunu bilenen az sayıdaki yerlerin başında Elcezire Bölgesi geliyordu. Elcezire bölgesi Bağdat kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan kesim için kullanılmaktaydı (BDHTH-III/I, 1979: 24). Elcezire bölgesinin demografik yapısı tarihi süreç boyunca çok değişmemiştir: Araplar, Türkler, Kürtler, Asuriler, Yahudiler, Sünni ve Şii Müslüman gruplar, aynı coğrafyayı yer yer karışık yer yer de kendi içinde homojen yapılar oluşturarak paylaşmışlardır. Bölgenin kuzey kesimlerde çoğunlukla Türkler ve Kürtler yaşamışlardır (Özcan, 2003: 7; Ahmetbeyoğlu, 2003: 3, Şenel, 2009; 157).

Kroki-2. Elcezire Bölgesi

Petrolün stratejik bir hammadde olduğunun ortaya çıkması ve XIX. yüzyılın sonlarına doğru Irak’ın geniş petrol kaynaklarına sahip olduğunun anlaşılması üzerine İngiltere, ABD, Fransa ve Almanya bu bölge özelinde petrol üretiminde imtiyaz hakkı elde etmek için büyük bir rekabete tutuştu. Bu rekabette aslında en geride olan Almanya, ticari rekabeti siyasi rekabete dönüştürerek avantaj sağladı. II.Abdülhamit döneminde Almanya ile başlayan stratejik düzeyde yakınlaşma Berlin-Bağdat demir yolu yapım işinin Almanlara

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

verilmesi (Türkmen, 2001: 51) sonucunu doğurdu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında Alman etkisini arttırdı.

Almanya'nın Arap coğrafyasında boy göstermesi ve Hicaz demiryolu hattına ilave Bağdat demiryolu hattının inşasına başlaması İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tepkilerine yol açtı.

Özellikle İngiltere bu gelişmeyi kendi menfaatleri ve ulusal güvenliği açısından büyük bir tehdit olarak gördü. İlk fırsatta bu tehdidi bertaraf etmek üzere hazırlıklara başladı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya safında savaşa girmesi İngiltere'yi Orta Doğu ve Irak'ta beliren Alman tehdidini ortadan kaldırma ve Osmanlı topraklarını kendi menfaatleri doğrultusunda parçalama yönünde harekete geçirdi.

Birinci Dünya Harbi'nde İngiltere Orta Doğu'da Osmanlı kuvvetlerine karşı Irak Cephesi'nden sonra Filistin-Suriye Cephesi'nde de savaşa tutuştu. İngiltere'yi Filistin-Suriye istikametinde harekete geçiren gelişmenin başlangıcını Osmanlı ordusunun icra ettiği ve başarısızlıkla sonuçlanan Birinci Kanal Harekâtı (Seferi) oluşturdu.

Birinci Dünya Harbi'nde açılan bu iki cephe İstiklal Harbi'nde Elcezire Cephesinin teşkilini zorunlu kıldı ve faaliyetlerini doğrudan etkiledi.

2. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE IRAK CEPHESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından İngiltere'nin Irak'a müdahalesi gündeme geldiğinde, bu cephe için İngiltere'nin anayurttan kuvvet tahsis edemeyeceği aşikârdı. Bu sebeple 1914 yılının sonbaharında Irak bölgesindeki harekâtın sorumluluğu Hindistan Dairesine verildi (Erickson, 2011: 105). Bu görevlendirme üzerine 6. Hint Tümeni'nin 16. Piyade Tugayı henüz Osmanlı Devleti savaşa girmeden iki hafta önce dört gemiye bindirilerek gizliliği sağlamak için sanki Avrupa Cephesine gönderiliyormuş gibi 16 Ekim 1914'te Hindistan'dan hareket ettirildi (BDHTH-III, 1979: 65). Gemiler 23 Ekim 1914'te Bahreyn Adaları civarına ulaşılar (Moberly, 1928: 102). Askerler burada adalara yakın demirleyen gemilerde Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması halinde çıkarma yapmak üzere beklemeye başladılar.

Bir hafta kadar sonra Osmanlı Devleti Karadeniz Olayı ile savaşa dâhil oldu. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilanının ertesi günü 6 Kasım 1914'te İngiliz kuvvetleri önce Fav adasını ele geçirip (Özdemir, 2004: 55), Basra Körfezi'nde Irak sahiline asker çıkarmaya başladılar. Çıkarma bölgesini Irak ve Havalisi Komutanlığının Arap erlerinden oluşan zayıf bir hudut taburu savunuyordu. Donanmanın ateş desteği ile çıkan birliklere karşı hudut taburu varlık gösteremedi (Ünal, 2020: 40).

Basra Körfezinde asıl çıkarmalar 8 Kasım 1914 tarihinde başladı. Şattülrap Nehri üzerinden kuzeye doğru hareket eden İngilizler zayıf Osmanlı kuvvetlerini atarak 1915 yılı temmuz ayı sonuna kadar Dicle Nehri üzerinde Ammare'ye, Fırat Nehri üzerinden Nasıriye'ye kadar ilerlediler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İttifak Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılımıyla Osmanlı padişahı ve aynı zamanda 114. İslam halifesi V. Mehmet Reşat 14 Kasım 1914'te Cihadı Ekber ilan ederek, İtilaf Devletleri'ne karşı dünya Müslümanlarını savaşa çağırdı (Çakı, 2022: 185). İngilizler böyle bir girişim beklediklerinden henüz Cihad ilan edilmeden önce 31 Ekim 1914'te Basra ve çevresinde yayınladığı bildiride artık Osmanlı'nın sonun geldiğini, aşiretlerin bağımsızlık için harekete geçmeleri gerektiğini, İngiltere'nin Müslümanların ibadet ve dini geleneklerine karışmadıklarını, toprak kazanma hedeflerinin olmadığını ve olası bir cihada uymamaları gerektiğini vurgulamıştı (Umar, 2016: 575). Cihad ilanını müteakip de bu çağrıyı etkisiz kılmak için İngilizler Kürt ve Arap aşiretlerine savaş sonunda bağımsızlık vaat ederek ve

bölgedeki aşiretlere bol miktarda para dağıtıp kendi safında tutarak karşılık vermeye gayret ettiler (Avşar, 2003: 119).

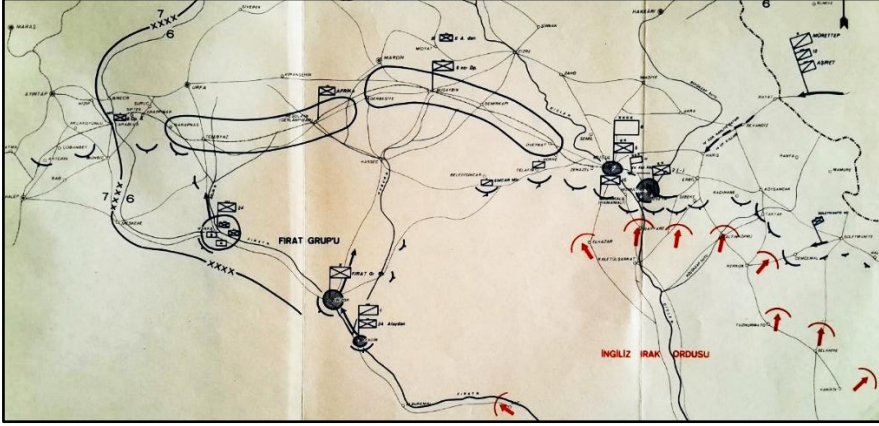
Irak'ta başlangıçta kolayca kazanılan başarılar İngilizleri Bağdat'a doğru ilerlemeğe sevk etti. General Tawnshend komutasındaki takviyeli 6.Tümen, Kutülammare'deki zayıf iki Osmanlı tümenini 28 Eylül 1915'te mağlup ederek Bağdat'a doğru ilerlemeye devam etti. (Belen, 1964: 4).

İngilizlerin ilerleyişini durdurmak için Osmanlı ordusu Bağdat'ın 15 kadar güneyinde Selmanpak'ta mevzilenmişti. Burası Türklerin Bağdat yolundaki son savunma noktası idi (Bayur, 1979: 101). 22-25 Kasım 1915 tarihleri arasında dört gün süren Selmanpak Muharebesi'nde İngiliz Tümeni ağır zayıat verince General Tawnshend çekilme emri verdi. Ancak İngiliz Tümeni için çekilme kolay olmadı, Türk birlikleri sıkı takip sürdürüyordu. Bu koşullar altında General Townshend 6.Tümen'i Kutülammare mevzilerine sokarak burayı müstahkem mevki haline getirdi ve etkili bir savunma düzeni alarak yeni İngiliz kuvvetlerinin kendisini kurtarmasını bekledi. İngilizler her türlü çareye başvurmalarına rağmen Türklerin Kutülammare kuşatmasını yaramayınca General Tawnshend 29 Nisan 1916'da teslim oldu.

Bu teslimiyet ve Irak harekâtındaki başarısızlık cephedeki İngilizleri durdurmadığı gibi mevcut kuvvetlerini takviye ederek yeniden taarruza geçmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırdı. Nihayet 13 Aralık 1916'da harekete geçen İngilizler 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle cephenin en etkili sonucunu elde ettiler (Eraslan, 2000: 87). Bağdat'ı ele geçiren İngiliz ordusu 1917 yılı sonuna kadar Bağdat'ın yaklaşık 160 kilometre kuzeyinde Dicle Nehri ile Diyale Nehri arasında güneydoğu kuzeybatı hattında uzanan ve Cemeli Hamrin olarak adlandırılan sıradağların güney eteklerine kadar ilerlediler. 1918 yılı Nisan ayı sonunda bölgedeki iki İngiliz kolordusundan 3. Kolordu Kerkük istikametinde hareketlendi ve Türk Ordusunun Altıncıköprü'ye çekilmesinden istifade ile Sykes-Picot Antlaşması'nda Fransa'ya bırakılan Kerkük'ü 7 Mayıs 1918'de işgal etti. 25 Mayıs 1918'de geri alınan Kerkük 25 Ekim 1918'de tekrar İngilizlerin eline geçti (Kemal, 2007: 655). İngiliz 1. Kolordusu da 23 Ekim 1918'de Dicle Vadisi'nde Tikrit bölgesinden harekete geçerek, Musul'un 150 kilometre güneyindeki El-Şirkat mevzii ve kuzeyinde kademeli tertiplen Dicle Grubunu çevirme harekâtıyla tümüyle esir aldı.

İki tümen çapındaki Dicle Grubu'nun esir olması Musul istikametini düşmana tamamen açtı. Irak cephesini savunmaktan sorumlu 6.Ordu Komutanı'nın Musul'u savunmak için elinde 15. Alay, birkaç batarya ile bir muhafız taburundan başka kuvvet kalmadı. Dicle Vadisi'nin doğusunda Altıncıköprü civarında 2.Tümen'den geriye bir alay kalmıştı. Bir alay çapındaki Süleymaniye Müfrezesi Erbil istikametinde, İran'dan çekilmekte olan 16.Mürettep Süvari Tugayı da Revandiz'e gitmek üzere hududa doğru yürüyüş hâlindeydi. Fırat Vadisi güzergâhında tugay çapındaki Fırat grubu da Telebyaz istikametine çekilmekteydi. (BDHHTH-III/II, 2002: 606-607; Belen, 1967: 145).

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-4: Mütareke İmzalanırken Irak Cephesinde Tarafların Durumu (TİH-I, 1962: 104)

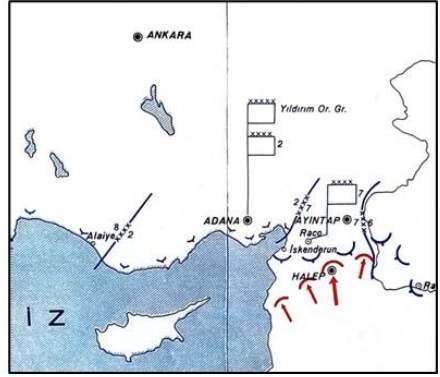
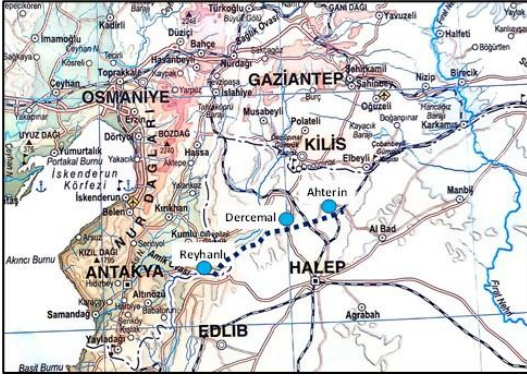
Mondros Mütarekesi imzalandığında, tüm olumsuzluklara rağmen Fırat'ın doğusundan sorumlu olan Ali İhsan Paşa'nın komutasındaki 6.Ordu Musul'un güneyinde bulunmaktaydı ve Musul'un yanı sıra Erbil, Kerkük ve Süleymaniye'nin önemli bir bölümünü de kontrolünde tutmaktaydı. Suriye Cephesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki 7.Ordunun Halep kuzeyine çekilme harekâtına paralel olarak 6.Ordunun da daha kuzeye çekilmesi ve iki ordunun müşterek bir cephe tesis etmesi düşünülmekteydi (TİH-I, 1962: 15). İngiliz birliklerinin öncü kuvvetleri ise doğudan batıya Selahiye-Tuzhurmoto-Kerkük-Altınköprü-Elhazar-Kaletülşarkat-Hane (Ane) hattına kadar ilerlemişti.

3. BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDE FİLİSTİN-SURİYE CEPHESİ

Osmanlı Devleti İngiltere'nin 1882'de Mısır'a yerleşmesini bir türlü kabullenmemişti. Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya'nın da isteğiyle 14 Ocak 1915'te Süveyş Kanal Harekâtını başlattı. Büyük güçlüklerle Sina Çölü'nü geçerek kanalın önüne kadar gelen Türk ordusunun girişimi başarısızlıkla sonuçlandı (Uçarol, 2015: 630-631).

Bu başarısız girişimden sonra 1916 yılında İkinci Kanal Harekâtı Sina Çölüne hakimiyet mücadelesi şeklinde gerçekleşti ve bu mücadeleden galip çıkan İngiltere 1917 yılında Filistin Seferini başlattı. İlkbahar döneminde iki Gazze Muharebesinden yenik çıkan İngiliz ordusu Sonbahardaki Üçüncü Gazze Muharebesini kazanarak Filistin'in güney kesimini işgal etti, yıl bitmeden Kudüs'ü de ele geçirdi.

1918 yılında Osmanlı Devleti için artık hedef Filistin'in kuzey kesimini elde tutmaktı ancak bu da mümkün olmadı. Eylül 1918'de Nablus (Megiddo) Muharebesi'nde bozguna uğrayan Türk ordusu hızla çekilmeye başladı. Filistin'den sonra Suriye'de de ilerlemeye devam eden İngiliz ordusu; 1 Ekim 1918'de Şam'a, 28 Ekim 1918'de Halep'e ulaştı. Hızla ilerleyen İngiliz ordusunu sonunda Halep kuzeyinde Katma'da Mustafa Kemal Paşa durdurmayı başardı. (Ünalp, 2021: 62). Birinci Dünya Harbi sona ererken Suriye Cephesini boşaltan Türk kuvvetleri Reyhanlı-Dercamal-Ahterin hattına kadar çekilmişti (HTVD, 1959: 84).

Kroki-3: Mütareke İmzalanırken Suriye Cephesinde Tarafların Durumu

4. MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI GÜNEY CEPHELERİNDE GELİŞMELER

Osmanlı Devleti'nin parçalanması gerektiğini düşünen İtilaf Devletleri Birinci Dünya Harbi başladıktan bir süre sonra aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla, parçalanma sonrası Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmışlardı.

Bu anlaşmalardan Sykes-Picot, savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu parçalandığında Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında nasıl paylaşılacağını göstermesi bakımından önemliydi. Varılan antlaşmaya göre Doğu Akdeniz Bölgesi ile Suriye ve Musul Fransa'ya, Hayfa, Akka, Irak ve Fransa'ya verilen bölgenin güneyi İngiltere'ye bırakılıyor, Filistin uluslararası idareye tahsis ediliyordu (Karal; 1996; 544; Armaoğlu, 2000: 125, 321).

Antlaşmanın en dikkat çeken hususu Musul bölgesinin Fransa'ya bırakılmış olmasıydı. Üstelik Musul Fransa'ya çetin müzakereler, pazarlıklar ve başka bir bölgeye karşılık olarak bırakılmadı. Adeta Musul İngiltere tarafından Fransa'ya terk edildi. İngiltere için hem kritik geçiş güzergâhında bulunmasına hem zengin petrol yataklarına sahip olmasına rağmen Musul neden Fransa'ya altın tepsile sunuldu? Antlaşma 16 Mayıs 1916'da imzalanırken Rusya'da henüz Bolşevik Devrimi gerçekleşmemişti ve Doğu Anadolu Rusya'ya bırakılmıştı. Bu durumda Musul'un İngiltere'nin kontrolünde olması halinde bir yerde İngiltere ve Rusya sınır komşusu olacaktı. İngiltere Rusya ile arasına bir tampon ülke koymak istediğinden, hiç arzu etmese de Musul bölgesini Fransa'ya bırakmak zorunluluğu duymuştu.

Birinci Dünya Harbi sonunda 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İtilaf Devletleri daha önce yaptıkları anlaşmalar çerçevesinde kendilerine bırakılan yerleri işgal etmeye başladılar. İşgaller konusunda İngilizler ön aldılar, Mondros Mütarekesi sonrası Musul'u bir an önce işgal etmek için 2 Kasım 1918'de harekete geçerek Ali İhsan Paşa'dan Türk birliklerinin derhal Musul'u boşaltarak 5 mil (8 kilometre) kuzeye çekilmesini istediler (Tansel, 1977: 32-33). Oysa Mondros Mütarekesi imza edilirken İngiliz kuvvetleri henüz Musul'un 60 kilometre güneyinde idiler (Kinross, 1990: 167).

Ali İhsan Paşa mütareke hilafına bu talebi üst makamlara iletileceğini bildirdi, ancak baskı oluşturmak için İngilizler 3 Kasım 1918'de Musul'a doğru ilerleyerek kendilerine göre Irak hududu içinde bulunduğunu kabul ettikleri birliklerin teslim olmasını istediler.

Çekilme konusu Musul'da karşılıklı komutanlıklar ve İstanbul'da Osmanlı Hükümeti ile İngiliz Yüksek Komiserliği arasında da defaten görüşüldü, bir mutabakata varılamadı. İngilizlerin eli güçlüydü ve acele ediyorlardı. Ali İhsan Paşa bir taraftan

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

İngilizlerin çekilme baskısına direnmeye çalışırken diğer taraftan 6.Ordu'nun kalan birliklerini iki tümen (2 ve 5) ve bir süvari tugayı şeklinde tertiplemekle uğraşıyordu (TİH-I, 1962: 88).

İngiltere'nin Irak Kuvvetleri Başkomutanı General Marshall 7 Kasım 1918 günü Ali İhsan Paşa'ya Musul vilayetinin tümünün 15 Kasım 1918 tarihine kadar boşaltılmasını ve Musul Valisi'nin kendilerine teslim edilmesini istedi. Ali İhsan Paşa Vali'nin teslimine yanaşmayınca General Marshall Ali İhsan Paşa'yı 8 Kasım 1918 sabahına kadar kenti terk etmesi yönünde tehdit etti. 8 Kasım 1918 günü bir İngiliz müfrezesi gelerek Hükümet Konağındaki Türk bayrağını indirip İngiliz bayrağını çekti (Belen, 1967: 222). Böylece Türk birlikleri 8 Kasım 1918'de itibaren Musul'u boşaltmaya başladılar. Ali İhsan Paşa da ertesi günü Nusaybin'e hareket etti. Genel Komutanlığın 8 Kasım 1918 tarihli Musul'un tahliye emri de kendisine yolda ulaştı. Musul'un 6.Ordu Komutanlığınca tahliyesi 15 Kasım 1918 tarihinde tamamlandı. Böylece İngiltere Musul'u resmi olarak 15 Kasım 1918'de işgal etmiş oldu (Jaeschke, 1970: 2-3; MKİİAB-I, 1993: 37; Uçarol, 2015: 804).

İngilizler bir yandan Musul'un tahliyesi için 6. Ordu Komutanlığını sıkıştırırken diğer yandan da Osmanlı yönetimine İskenderun'u işgal edeceklerini bildirdiler. İskenderun'u işgal ettikleri takdirde İngiliz ordusu 20.Kolordu'nun İskenderun'un güneyindeki birliklerini esir edilebileceğinden, birlikler kuzeyde yeni konuş değişikliklerini yapınca kadar İskenderun elde bulundurulmalıydı. Bu sebeple Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa birliklerin çekilmesi tamamlanıncaya kadar İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarmasına gerekirse silah kullanılarak müsaade edilmeyeceğini kararlılığını ortaya koydu (HTVD, 1959: 735). Mustafa Kemal Paşa'nın bu yaklaşımını devletin izlediği politikaya uygun bulmayan Hükümet tarafından Yıldırım Ordular Grubu ile 7.Ordu Karargâhının lağvedilerek Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine alınmasına dair Padişah onayı alındı. Bu karar Grup Komutanlığına 10 Kasım 1918 günü ulaştı, aynı akşam Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a hareket etti (TİH-I, 1962: 62). Bu teşkilat değişikliği sonucu Grup Komutanlığı mıntikasının sorumluluğu 2.Ordu Komutanı olarak Nihad (Anılmış) Paşa'ya geçti, ancak yaklaşık bir ay sonra 2.Ordu Karargâhı da lağvedilerek Nihad Paşa'nın komutasındaki tüm birlikler "Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği" adı altında birleştirildi (AA, S. 203, 259, 1001, 1302; K. 55, 61, 69, 114; G. 62, 94, 25, 89; Erdaş, 2018: 7).

İngilizler 9 Kasım 1918 günü İskenderun'u işgal ettiler ardından da 22 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne nota vererek 15 Aralık 1918'e kadar Pozantı'ya kadar olan toprakların boşaltılmasını istediler (Ünal, 2023: 177-178). Hükümet İngilizlerin baskılarına boyun eğerek hemen ertesi gün birlik komutanlarına Kilikya'nın boşaltılma kararını bildirdi (Ener, 1965: 2). Bu kadar kısa sürede malzemenin taşınarak bölgenin boşaltılması mümkün değildi. 2. Ordu Komutanı İngilizlere görüşerek bu süreyi 12 gün daha uzatmayı başardı. Buna rağmen hem zaman yönünden hem yeterince araç malzemenin çoğu taşınmadan (Tansel II, 1978: 48-49) 26 Aralık 1918 tarihine kadar bölge boşaltıldı, Adana'da askeri birlik kalmadı (Erdaha, 1975: 303; TİH-IV, 2009: 41).

2.Ordu Torosların kuzeyine çekildikten sonra Ordu karargâhı ile 12.Kolordu Konya'da, 20.Kolordu önce Niğde'de, 1919 yılı ilkbaharında Ankara'da konuşlandı (TİH-I, 1962: 69). Nihad Paşa, birlikler Torosların kuzeyine çekilirken harekât bölgesindeki tüm silah ve harp malzemelerini de bölge dışına çıkartarak İngilizlere kıyı emniyetinde kullanılan eski model Krup toplarının haricinde silah bırakmadı (TBMMA 12-1136; Erdaş, 2008: 8).

Irak bölgesinde İngilizler Musul'un işgaliyle yetinmediler, kuzeye doğru işgali genişleterek 6 Aralık 1918'de Kilis'i, 17 Aralık 1918'de Antep'i (TİH-IV, 1959: 48-49) işgal ettiler. Antep'ten sonra İngiliz işgali Anadolu'nun kuzey ve doğusuna doğru genişledi, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa da işgal edildi (Artuç, 2001: 29).

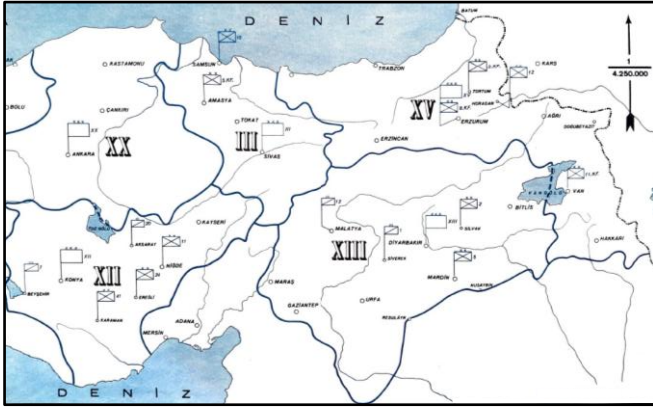
İngilizler bir yandan kendi başlarına bu işgallere girişirken diğer yandan Fransızlarla birlikte Çukurova'nın işgalini de başlattılar. Fransızların 11 Aralık 1918'de Dörtyol'u işgalinin ardından bu kez 17 Aralık 1918'de Mersin'e İngilizler ve Fransızlar birlikte asker çıkardılar (Çelik, 2005: 700). Ardından 24 Aralık 1918'de Adana ve 27 Aralık 1918'de Pozantı da işgale edilerek 1918 yılı sona ermeden Çukurova bölgesi tümüyle işgal edilmiş oldu (Hatipoğlu, 2001: 38).

Çukurova bölgesinin ortak işgali daha önce aralarında yaptıkları antlaşmalar sonucu oldu. Buna göre Çukurova'nın askeri idaresi İngilizlere, mülki idaresi Fransızlara ait idi (Özoğuz, 1935: 20; Hatipoğlu, 1989: 16)

İngilizler güneydeki işgallerini bir an önce Vilayat-ı Sitte'ye doğru genişletmek istiyorlar ancak bu yönde harekete geçmede 6.Ordu'yu ve Ali İhsan Paşa'yı tehdit olarak görüyorlardı (TİH-I, 1962: 100). Bu tehdidi ortadan kaldırmak için önce 7 Şubat 1918'de Dışişleri Bakanı ile Savunma Bakanı'na şifahen, 11 Şubat 1918'de de yazılı tezkere vererek 6.Ordu'nun lağvedilmesini ve Ali İhsan Paşa'nın görevden uzaklaştırılmasını istediler. Osmanlı yönetimi İngilizlerin bu ultimatonlarına boyun eğerek 12 Şubat 1918'de 6.Orduyu lağvetti, yerine 13.Kolordu teşkil edilerek komutanlığına Albay Ahmet Cevdet Bey atandı. (Şıvgın, 2014: 6).

Tüm bu teşkilat değişikliklerinden sonra Anadolu'nun güneyinde İngiliz kuvvetlerinin işgali altındaki Maraş, Antep ve Urfa'yı da kapsayacak şekilde Fırat Nehrinin doğusundan Siirt'e kadar bölge 13.Kolordunun sorumluluğuna verildi.

13.Kolordunun mevcudu, diğer birliklerde olduğu gibi çok düşüktü. 5.000'den az mevcuduyla 13.Kolordu Güneydoğu Anadolu bölgesi ile Doğu Anadolu'nun bir kısmına yayılmıştı.

Kroki-6: Millî Mücadele Başlarken 13. Kolordu'nun Tertiplenmesi (TİH-I, 1962: 184)

Bu bölge dâhilindeki İngiliz işgalleri ağırlıklı süvari birlikleriyle sürdürülüyordu. Takviyeli bir Hint süvari tugayı Antep'te, bir Hint süvari alayı Maraş'ta idi, Urfa'da tabur çapında bir kuvvet konuşlanmıştı. İşgal altındaki bu yerlerde İngiliz askerlerinin yanı sıra silahlı Ermeni gönüllüler de bulunmaktaydı. 13.Kolordunun karşısında Musul bölgesinde ise İngilizlerin 18.Hint Tümeni bulunuyordu. Üç tugayı ile bu İngiliz tümeni bölgede parça parça tertiplenmişti. Zebra ve Akra tarafında da 300 kadar Nasturi İngiliz askeri bulunmaktaydı (TİH-IV, 2009: 43).

5. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ KURULMASI

Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de açılırken, San-Remo Konferansı’nda bir araya gelen İtilaf Devletleri temsilcileri Osmanlı Devleti’ne imzalatılacak barış antlaşmasına son şeklini verdiler. 26 Nisan 1920 tarihinde konferansın sonunda Osmanlı Hükümeti’nden anlaşmayı imzalayacak temsilcinin Paris’e gönderilmesini istediler. Ardından da Osmanlı Devleti üzerinde anlaşmayı imzalamak yönünde bir baskı oluşturmak gayesiyle yaklaşık bir yıldır İzmir-Manisa çevresinde Milne Hattı’nda beklemekte olan Yunan ordusuna ileri harekâta geçme konusunda onay verdiler. Böylece İzmir ve çevresinden sonra 22 Haziran 1920’de Batı Anadolu’da da Yunan işgali başladı (Ünal, 2022: 13).

Yunan ileri harekâtının iki mihver üzerinde, kuzeyde Bursa ve güneyde Uşak istikametinde hızla gelişme göstermesi üzerine 25 Haziran 1920’de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edildi (TİH-II/II, 1965: 214). Bu suretle Batı Cephesi’nde beliren tehdide karşı komuta birliği sağlanarak tedbir getirilmeye çalışıldı.

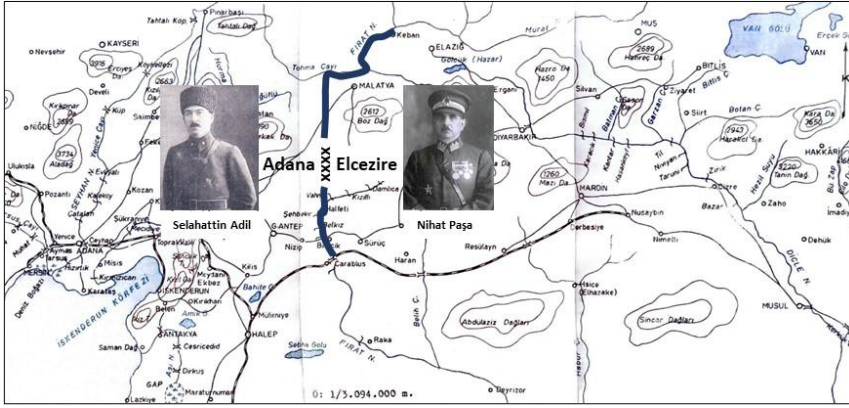
Batı Cephesi’nden sonra sıra diğer cephelere gelmişti. Doğu Cephesi’nde hâlihazırda yeni bir düzenlemeye ihtiyaç yoktu, Kazım (Karabekir) Paşa’nın komuta ettiği 15.Kolordu zaten İstiklal Harbi’nin bu safhasında tek güçlü düzenli birlik konumundaydı. Üstelik koşullar henüz bu cephede harekâta geçecek seviyede açıklığa kavuşmamıştı. Güney Cephesi Silifke’den İran hududuna kadar sorunlu bir cepheydi. Bu bölge Birinci Dünya Harbi’nin sonunda halen faal olan Osmanlı ordularının İngiliz kuvvetleri karşısında zorlandığı iki cepheyle ilişkiliydi. Cephenin Mersin-Urfa arasındaki bölümü Filistin-Suriye Cephesi’nin, Mardin-Hakkâri arasındaki bölümü Irak Cephesi’nin uzantısı gibi idi.

Başlangıçta ön alarak cephenin her kesimini hızla işgal eden İngiltere, Fransa ile Suriye İtilafnamesini imzalayıp Musul ve çevresini kendi nüfuz bölgesine dâhil edince 29 Ekim 1919’da Kilis’i, 30 Ekim 1919’da Maraş’ı ve Urfa’yı, 5 Kasım 1919’da Antep’i Fransız kuvvetlerine devretti (Sofuoğlu, 2009: 219). Bundan sonra Fransız işgali altındaki tüm bölgelerde işgalin getirdiği baskı, zulüm ve zorluklar katlanarak arttı. Fransız üniformalı Ermeni askerler ile yerli Ermenilerin ve dışarıdan getirilen Ermeni çetelerin Türklere yönelik insanlık dışı muameleleri halkı silahlı örgütlenmeye sevk etti.

İngiltere Güney Cephesi’nin batı kesimini Fransa’ya devrettikten sonra gayretlerini Musul bölgesinin kuzeyinde, Güneydoğu Anadolu’da tampon bir bölge oluşturmaya yoğunlaştırdı. Bunun için bölgedeki Kürt aşiretleri Türklere karşı kendi tarafına çekme politikasını uygulamaya başladı. Dolayısıyla Güney Cephesi’nin doğu ve batı kesimlerinde iki ayrı işgal devletinin farklı mahiyette tehdidi ortaya çıktı.

Bu gelişmeleri yakından takip eden TBMM Hükümeti Batı Cephesi’nin teşkilinin ertesi günü 26 Haziran 1920 tarihinde bu bölgeye yönelik iki ayrı komutanlık kurdu. Fırat Nehri ara hattı olacak şekilde doğuda İran sınırına kadar bölge için Elcezire Cephe Komutanlığı, Fırat Nehri’nin batısında Mersin’e kadar olan bölge için Adana Cephe Komutanlığı oluşturuldu (TİH-IV, 1966: 161). Adana Cephesi Komutanlığı 9 Kasım 1920 tarihinde 2.Kolordu Komutanlığı adını aldı (TİH-IV, 2009: 242)

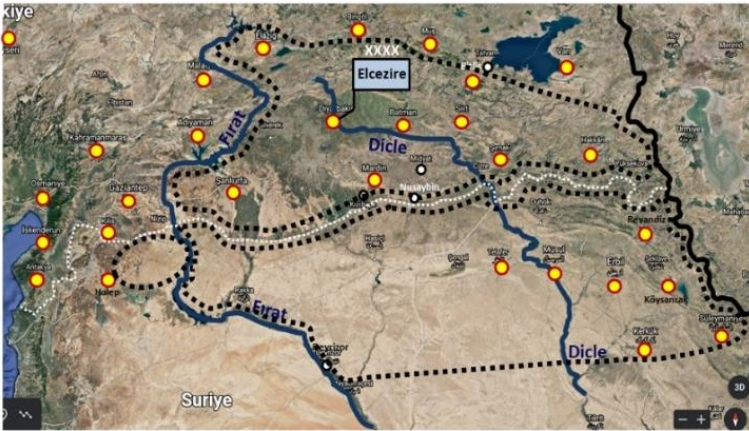
Elcezire Cephe Komutanlığına Mirliva Nihad (Anılmış) Paşa, Adana Cephesi Komutanlığına Albay Selahattin Adil Bey atandı. Nihad Paşa Elcezire Cephe Komutanlığını 1,5 yıl sürdürdükten sonra 3 Kasım 1921’de görevden alınarak (Burak, 2005: 175) yerine Cevat (Çobanlı) Paşa atandı (BDSKKB, 2009: 143).

Kroki-7: Elcezire Cephesi Komutanlığının Ara Hattı

Elcezire Cephesi Komutanlığı teşkil edildiğinde; Cephe Komutanlığı Karargâhı Diyarbakır'da, 1.Süvari Alayı Siverek'te, 12.Süvari Alayı Malatya'da, 2.Piyade Tümeni Silvan ve dolaylarında, 5.Piyade Tümeni Mardin ve civarında konuşlanmıştı (TİH-I, 1962: 177). Cephe Komutanlığının kuruluşunu belirleyen kararnamede Cephe Komutanlığının sorumluluk sahası olarak Fırat Nehri ile İran sınırı arasındaki hudut hattı ile Fırat Nehri batısında Fransız işgali altındaki mıntıkeyi de kapsadığı belirtiliyordu. Buna göre sorumluluk sahasında Musul, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz (Elâzığ) vilayetleri ile Urfa ve Hakkâri sancakları bulunmaktaydı. Cephe Komutanı seferde ordu komutanı yetkilerine haizdi ve sorumluluk bölgesindeki tüm mülki amirlere doğrudan emir ve talimat verme yetkisine sahipti.

Cephe Karargâhı'nın 13.Kolordu Karargâhı'ndan teşkil edilecek, lağvedilecek 13.Kolordu'nun mevcut birlikleri doğrudan Cephe Komutanlığına bağlanacaktı. Komutanlık askeri harekâtlarla ilişkili konularda Genelkurmay Başkanlığına, idare yönünden de Millî Savunma Bakanlığına bağlı olacaktı (Cebesoy; 1953: 414-415)

Kroki-8: Elcezire Cephe Komutanlığı'nın Sorumluluk Bölgesi

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Cephe Komutanlığının kuruluş kararnamesinde kuruluş gerekçesi genel mahiyette belirtilmiş olmasına karşın merkezden bölgedeki birliklere ve idari makamlara gönderilen emir ve yazılarda cephenin “bölge halkının Büyük Millet Meclisi’nin öncülük ettiği milli gaye etrafında birleşmesini sağlamak ve Kürdistan adı altında yapılmakta olan propagandalara engel olacak tedbirleri almak” için teşkil edildiği belirtiliyordu (AA, S. 2525, K. 633, G. 81, A. 6; Erdaş, 2018: 10).

Ankara Hükümeti Misak-ı Milli sınırlarına dâhil olan Musul bölgesini ele geçirme gayesini güderken gündeme bir de İngilizlerin yarattığı Kürdistan sorunu ortaya çıkmıştı. Sevr Antlaşması’na göre Anadolu’nun güneydoğusunda özerk bir Kürt bölgesi oluşturulacaktı. Üstelik ileride Kürtlerinin çoğunluğunun bağımsızlık talebiyle Milletler Cemiyeti’ne müracaat etmeleri halinde Türkiye’nin bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakması öngörüyordu (Sevr Muahedesi, 1334: 5; Balcıoğlu, 2000: 209).

Bölgeye ilişkin bir başka sorun, bu coğrafyada öteden beri devlet otoritesinde noksanlık yaşanmasıydı. Mondros Mütarekesi sonrası bölgedeki düzensizlik ve kargaşa daha da arttı, çünkü İngilizler bilinçli olarak ayrılıkçıları kışkırtıyordu. Bu durum bölgede devletin zaten sınırlı olan nüfuzunu tümüyle ortadan kaldırıyordu. Nizami birlikler mütareke gereği silahtan tecrit edilip terhisler sonucu kadro mevcutları çok düştüğünden askeri hizmetler yerine getirilemez olmuştu. Jandarma birliklerinin personeli bölgedeki insanlardan olduğundan yegâne kuvveti jandarmadan ibaret olan mülkiye memurlarının nüfuz ve tesirleri de ancak hükümet binası dâhilinde sınırlı kalıyordu. Tüm bu hususlar kapsamında Elcezire Cephe Komutanlığının dâhili vazifeleri; bölgede asayiş ve kamu düzenini sağlamak, devlet otoritesini hâkim kılmak, halkın Büyük Millet Meclisi Hükümetine karşı ayaklanmasının önüne geçmek, İngiltere’nin Kürtleri kışkırtarak milli sınırların dışında tutma gayretlerini boşa çıkarmaktır. Harici vazifeleri ise; Musul ve havalisini (çevresini) geri alarak milli sınırlara dâhil etmek, Musul ve çevresinde İngiliz karşıtlığını destekleyerek bölgenin geleceği konusunda söz sahibi olmak, hudut hattını İngiliz ve Fransız kuvvetleri ile bunlardan cesaret alan yerel unsurlardan temizlemektir (Erdaş, 2018: 10).

6. ELCEZİRE CEPHESİ KOMUTANLIĞININ FAALİYETLERİ

Elcezire Cephe Komutanlığı kendisine verilen görevleri yerine getirmek için öncelikle sorumluluk bölgesinde ayrılıkçı girişimleri önlemeye ve devlet düzenini hâkim kılmak için kolluk faaliyetlerini etkinlikle sürdürmeye yönelik faaliyetlere ağırlık verdi. Bu kapsamda milli sınırlar içinde kolluk görevleri için büyük oranda düzenli birlikler kullanıldı, ancak aşiretlerin desteğini sağlamaya da özen gösterildi.

Bunun yanında Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye’nin kuzeyinde Fransızları yıpratmaya yönelik faaliyetlere örtülü ve dolaylı destek sağlamaya gayret gösterdi. Yıpratma stratejisini uygulamak için yerel teşkilleri ve aşiretleri desteklenerek sınırlı oranda düzenli unsurlarla takviye edildi.

6.1. Cephe Komutanlığının Ayrılıkçı Girişimleri Önleme ve Devlet Düzenini Hâkim Kılmaya Yönelik Faaliyetleri

Irak bölgesini bir bütün olarak denetim altına almak isteyen İngiltere, Türkiye’yi Musul bölgesinden uzak tutmak için politikalar geliştirdiyordu. Bu kapsamda İngiltere Musul bölgesinde konuşlandığı birliklerle bir yandan gücünü gösterirken diğer yandan aşiretleri para yoluyla kendi tarafında tutmaya gayret ediyor, özerk yönetim vaadi ile de siyasi yönden avantaj sağlamaya çalışıyordu.

İngiltere benzer politikayı Güneydoğu Anadolu için de yürütmektedir. İngiltere adına Binbaşı Noel, Fransa adına Albay Normand, Güneydoğu Anadolu’da pek çok bölgeyi ziyaret etmekte; Diyarbakır ve çevresinde propagandalarla halk arasında güvensizlik

yaratmaya çalışmaktaydı. Burada nihai hedef İngiliz-Fransız güdümünde bir Kürt hükümeti teşkil etmek ve bu suretle bölgenin işgalini ve denetimini sağlamaktı.

Esasen İngilizler, Irak bölgesinin Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarını da içine aldığını iddia ederek buraları da işgal etmek istemişlerse de bölgede 13.Kolordunun direnmesi üzerine buna cesaret edememişlerdi (TİH-IV, 2009: 13). Bununla birlikte bu dönem çıkan ayaklanmalar, Elcezire Cephe Komutanlığını oldukça uğraştırdı.

Bu ayaklanmalardan biri olan yayılan Milli Aşireti Ayaklanması, Elcezire Cephesi kurulmadan önce çıkmıştı ve Cephe Komutanlığının kurulmasının sebeplerinden birini de bu ayaklanma teşkil etmişti. Aşiretin önde gelenleri Fransız ve İngiliz işgal güçleriyle temas kurduktan sonra başlattıkları ayaklanmada Siirt'ten Tunceli'ye kadar bölgenin büyük kısmını kontrolleri altına almışlardı. Ayaklanmanın Siverek istikametinde yayılma temayülünde olması, yine aynı dönemde Batı Cephesi'nde Yunan ordusunun ileri harekâta başlaması ve Anadolu'nun pek çok yerinde devam eden diğer isyanlar endişe verici idi.

Elcezire Cephe Komutanlığı kurulmadan önce Milli Aşiretinin tenkili için 13. Kolordu Komutanlığı 5.Tümeni görevlendirilmişti. 18 Haziran 1920'de gerçekleşen çarpışmalarda kalabalık isyancılar karşısında yetersiz kalan askeri kuvvetler güneye çekilmişti. İşgal kuvvetlerinden aldıkları yardımlarla güçlenen asiler, 24 Ağustos 1920'de mevcudu 2000'den fazla bir kuvvetle yeni bir taarruz başlatmış ve 26 Ağustos 1920'de Viranşehir'i ele geçirmişlerdi. Asiler burada devlet yanlısı Karakeçili Aşireti mensuplarını asıp şehirdeki subayların mallarını yağmalamışlardı (TİH-VI, 1964: 134-135).

Milli Aşireti isyanını siyasi mahiyette ve yayılma eğiliminde gören Nihad Paşa, bu isyanın bastırılması için askeri birliklerinin yanı sıra olayın genişliği nedeniyle devlete sadık aşiretlerin yardımına da müracaat mecburiyeti duydu (TBMM GCZC-III, 1985: 560).

Milli Aşireti Ayaklanması bastırıldıktan sonra 1920 sonlarında Midyat ve civarında Midyatlı Haço isyanı patlak verdi. Bu isyanın bastırılmasında da yine takip müfrezelerinin yanında bölgedeki aşiretlerden destek sağlandı. Bu suretle Elcezire Cephe Komutanlığı yurt dâhilinde ayrılıkçı girişimleri önleme ve tenkil harekâtlarında askeri birliklere ilave olarak bölgedeki aşiretlerden geniş ölçüde yararlandı.

Bu uygulama ayaklanmaların kısa sürede ve etkili bastırılması ile halkın TBMM'ne sadakatlerinin pekiştirilmesi yönünden olumlu sonuç verdi. Nitekim uygulamanın doğruluğu Birinci İnönü Muharebesi sonrası gerçekleşen Londra Konferansı'nda teyit edildi. İngilizler, bağımsız Kürdistan konusunu Londra Konferansı'nda bir kez daha gündeme getirerek Kürt sorununu ilk kez uluslararası bir platforma taşıdılar. İngiltere Başbakanı Lloyd George'a göre *"Osmanlı Devleti'nden Türk olmayan unsurların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak"* gerekli idi ve *"bu unsurlar Araplar, Ermeniler ve Kürtler idi"* (Baytok, 1970: 109). Bu girişime ilk tepkiyi Ankara Hükümeti Temsilcisi sıfatıyla 26 Şubat 1921 tarihinde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile yapılan toplantıya katılan Bekir Sami Bey dile getirdi (Atatürk'ün Milli Dış Politikası-I, 1981: 306-307). Ancak asıl tepkiyi bölge halkı gösterdi. Henüz Londra Konferansı devam ederken birçok Kürt aşiret lideri, eşraf ve ümerası TBMM Başkanlığına telgraflar çekerek İngiltere'nin ayrılıkçı politikalarına karşı tepkilerini ortaya koydular (Erdaş, 2018: 22). Bu tepkinin sergilenmesinde Elcezire Cephesi Komutanı olarak Nihad Paşa'nın bölgedeki uygulamalarının büyük etkisi oldu. Nihad Paşa, ayrılıkçı girişimleri önleme konusunda askeri birliklerinin yanında devlete sadık aşiretlerden yararlansa da bölgede devlet düzenini sağlama konusunda jandarma ve düzenli birlikler dışında unsur kullanmamaya özen gösterdi. Devletin gücünü göstermek için gösterişli törenler düzenlemekten kaçınmadı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

6.2. Fransızlara Karşı Mücadelede Arap Milliyetçilerle İş Birliği Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı esnasında bağımsızlık sözü verilen Araplar savaşın sonunda kandırıldıklarını anladılar. İngiltere ve Fransa'nın aralarında anlaşıp Musul ve Filistin'in manda yönetiminin İngiltere'ye, Lübnan dâhil Suriye'nin Fransa'ya bırakılması Araplar arasında hayal kırıklığı yarattı.

Suriye'de halkın bir kısmı bağımsız bir devlet kurmak için Emir Faysal'ın liderliği altında toplanmıştı, bu kesim siyasi yönden İngiltere ve ABD'ye güveniyorlardı. Güçlü Arap aileleri ise Osmanlı Devleti'ne sadıklardı. Faysal'a karşı da muhalif tavır sergileyen bu Osmanlı yanlısı Araplar, Türklerle ittifaka sıcak bakıyordu (Tutsak, 2014: 199)

Suriye halkı savaşın sonunda bağımsızlık beklentileri karşılanmasa da zaman içerisinde İngiltere ve ABD'nin gidişata müdahale edeceği beklentisi içerisindeydi. Ancak İngiliz kuvvetlerinin çekilerek Suriye'nin işgalinin tümüyle Fransız kuvvetlerine devredilmesi Arapları öfkeliyordu. Bu dönem tam da Anadolu'nun güneyinde yine Fransızlara karşı Kuvayı Milliye örgütlenmesinin yayıldığı döneme rast geldi, Arap milliyetçiler arasında direniş ruhu canlanmaya başladı.

Mustafa Kemal Paşa güneyde Fransız ordusuna karşı Kuvayı Milliye ile yürütülen mücadelenin başarılı olması için Fransız kuvvetlerini bölgede iki ateş arasında bırakmak gerektiğini düşünüyor, Fransızları anlaşılmaya zorlamak için Anadolu ve Suriye'deki Türk Arap direnişini müşterek hale getirmenin gerekli olduğunu biliyordu (Umar, 2010: 448). Bunun için bizzat görevlendirdiği kişiler Suriye'deki Arap yetkililerle bağlantıya geçtiler, bu asker-sivil kişiler yaptıkları güçlü propaganda faaliyetleri ile Halep yöresinde bu fikrin taraftar kazanmasını sağladılar (Aybars, 1995: 443; Güner, 2007: 58). Mustafa Kemal Paşa Fransızlara karşı Arap direnişini daha güçlendirmek ve direnişçileri Türklere yakınlaştırmak için Anadolu'daki istiklal mücadelesine taraftar olan Suriye'deki işbirlikçi şahıslar yoluyla beyannameler dağıtılması emrini verdi (Umar, 2010: 450-451). Bu kapsamda kendisinin imzaladığı ve Türklerle Arapların birlikte hareket etmesi çağrısı yapılan bir bildiri 9 Ekim 1919'da Halep'te halka dağıtıldı (Şen, S. (2004: 82).

Elcezire Cephesi Kumandanlığı da Suriyelileri Anadolu'daki milli hareketin safına çekebilmek için iş birliği içinde bulunduğu Araplara 6 Aralık 1920 ve 24 Ocak 1921 tarihlerinde tezkereler gönderdi.

Ankara Hükümeti Arap ileri gelenlerine yardım ve iltifat etmek gayesiyle 27 Ocak 1921 tarihinde çıkardığı kararname ile bu bölgede nüfuzlu aşiret reisi Ganiş'e "Emirü'l Ümeralık (idari yetkilere sahip komutanlık)" tevcihi ve üçüncü rütbeden mecidi nişanı verilmesini, Şammar Aşireti reisine 5.000, Cobur ve Toy Aşireti reislerine 4'er bin ve Cobur Aşireti şeyhlerinden birine 3.500 Osmanlı lirası maaş tahsisatının düzenlenmesine karar verdi (Tutsak, 2014: 203).

Tüm bu girişimler sonucu Fransızlara karşı direnen Araplar ile Güney cephesindeki Kuvayı Milliyeciler arasında 1919 yılı sonbaharında başlayan ortak direniş hareketi giderek gelişti (Kayalı, 2003: 229-230).

Suriye'de Anadolu'daki direnişle ortak hareket etme konusunda coğrafi yakınlık sebebiyle Halep şehri ön plana çıktı. Bu bölge civarında Türklerle birlikte hareket etmeyi kabul eden "Araplık" adıyla Kuvayı Milliye benzeri bazı kuvvetler teşkil edildi (Cebesoy, 2011: 300; Tutsak, 2014, 201).

Kuvayı Milliye ile koordineli olarak bu kuvvetler Suriye içlerinde Fransız kuvvetlerini olabildiğince tehdit etmeye, kritik geçit ve boğazları kontrol etmeye ve belirli bölgelerde isyan çıkarmaya çalıştılar. Bu teşkillerin yanında Halep bölgesi ile Fırat havzasında takviye edilen Türk ve Arap aşiretleri de bölgede Fransızları uzun süre uğraştırdılar (Kılınçkaya, 2004: 189; Umar, 2004: 467-487).

Suriye’de Halep bölgesindeki Türklerle Osmanlı Devleti’nden yana olan Arapları bir araya getirerek yerel direnişi başlatan kişilerin başında Özdemir Bey gelmekteydi. Birinci Dünya Harbi’nde yedek subay olarak Filistin-Suriye Cephesinde görev yapan Özdemir Bey Teşkilat-ı Mahsusa ile temas geçerek savaşın sonlarında Halep’te istihbarat faaliyetlerinde bulundu. Mondros Mütarekesi sonrası oluşturduğu milis kuvvetleriyle Halep-Hatay arasında önce İngiliz, ardından Fransız kuvvetlerine karşı etkili bir mücadele ortaya koydu. Özdemir Bey bu mücadeleyi Mustafa Kemal Paşa tarafından Antep savunması için görevlendirildiği 2 Haziran 1920 tarihine kadar sürdürdü (Türkmen, 2003: 87).

Özdemir Bey’in Antep savunması için görevlendirildiği dönemde Birinci Dünya Harbi’nde Irak Cephesinde İngilizlere karşı Türk ordusuyla birlikte savaşan Uceymi Sadun Paşa bir bölük kadar deve süvarisiyle 5 Haziran 1920 tarihinde Mardin’e geldi ve yardım etme isteğini belirtti. Bu talep üzerine Genelkurmay Başkanlığınca kendisine bir miktar silah, mühimmat ve para (400 mavzer tüfeği, 2 makineli tüfek ve dağ topu ile yeterli mühimmat ve 10 bin altın lira) verildi ve birliği danışman mahiyetinde bazı subaylarla desteklendi (AA, S. 2054, K. 633, G. 6, A. 1; Tansel, 1978: 29).

Bu takviyelerden sonra Sadun Paşa kuvveti, Suriye’nin kuzeyinde işgal güçlerinin kullandığı demiryolu hattını tahrip ederek veya Fırat havzası ve çevresinde özellikle ikmal konvoylarına saldırarak Fransız ve İngilizlere güçlük çıkarttı. Bunun yanında bölgedeki aşiretleri işgalcilere karşı bir araya getirerek direniş ruhunu canlandırdı.

Suriye’deki Arap milliyetçileri Fransızlara karşı ortak mücadeleye teşvik etmek için Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de etkin kullanıldı. Gazete, Arap ihtilalcilerin Fransız ordusuna karşı verdiği mücadeleye sütunlarında sürekli yer vererek ortak düşmana karşı birlikte mücadele fikrini canlı tuttu. Arapların işgalcilere karşı verdikleri mücadele ne kadar güçlü olursa İtilaf güçleri bölgeye takviye güç göndermek zorunda kalacak, dolayısıyla Türk tarafında Güney Cephesini rahatlatıyordu (Yılmaz, 2014: 294-295).

Öyle de oldu. Fransızlar işgal ettikleri geniş alanda çift cepheli bir direnişle karşılaştılar. Güneyde Araplarla, kuzeyde Türklerle aynı anda mücadele etmeye çalıştılar. Bunun sonucu olarak bölgede güney-kuzey doğrultusunda çok fazla kuvvet kaydırması yaptılar. Sürekli konuş değişiklikleri, birlik hareketleri Fransız askerlerinin moral motivasyonunu olumsuz etkiledi, silah ve malzemenin erkenden yıpranmasına yol açtı.

6.3. Musul Bölgesinde İngilizlere Karşı Yürütülen Faaliyetler

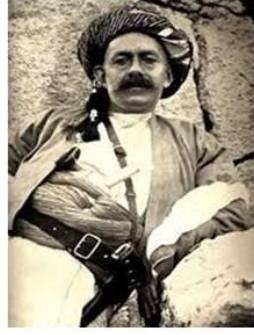
Musul bölgesinde Millî Mücadeleyi destekleyen ve İngiliz işgaline karşı çıkan gelişmeler Musul’dan ziyade Kerkük ve Süleymaniye sancaklarında yaşandı.

Birinci Dünya Savaşı’nda Halil Paşa’nın komutasında Kut’ül Amare zaferine karşın İngilizler takviye güçlerine yüksek ateş gücü ve etkin lojistik destek sağlayarak Irak’ta yeniden saldırıya geçip 11 Mart 1917’de Bağdat’ı alarak kuzeye yöneldiler. Çetin direnişler nedeniyle İngilizlerin Bağdat’tan Kerkük’e yaklaşımları bir yıl kadar sürdü. Halil Paşa Kerkük’ün tahrip olmasına fırsat vermeden birlikleri Altun Köprü kasabasına, Küçük Zap Irmağının gerisine dek çekti. Asıl savunma burada yapılacaktı. Ancak bu çekilme sonucu cephenin doğu kanadı boşlukta kalıyordu. Burada Süleymaniye Sancağı vardı ve bu dağlık alanda başına buyruk Kürt aşiretler yaşıyordu. Halil Paşa bunlar arasında eskiden beri tanıdığı, “zeki ve liderlik vasıflarına sahip” bulduğu Şeyh Mahmut adlı ağaya telgraf çekerek kendisine, “*Süleymaniye-Sakız-Penüvin-Sima’da bulunan topçu kıtaatını, piyade ve süvarileri kâmilan sizin emrinize veriyorum. Sizi yalnız bu kuvvetlerin kumandanı olarak değil, aynı zamanda Süleymaniye Sancağı ve havalisinin emiri tayin ediyorum*” şeklinde mesaj gönderdi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Halil (Kut) Paşa
(ATASE Arşivi)

Şeyh Mahmut
(Güztoklusu, 2006: 100)

Halil Paşa'nın anılarında bu telgraftan sonra Şeyh Mahmut'un kendi bölgesinde mahsur kalan Türk asker ve subayları dağ yollarından Musul'a gönderdiğini, çetin bir direniş gösterdiğini belirtti. Bu mesajın gerekçesini, *“Bu toprakları kaybetmeye başladığımız da ortadaydı. Hiç olmazsa bölgedeki insanların İngilizlerin propagandalarına kanıp bizi arkadan vurmalarını önlemiş oldum”* diyerek açıkladı. (Güztoklusu, 2006: 25-26).

İngilizler Mondros Mütarekesi hükümlerini hiçe sayarak Musul ve civarını işgal ederken Türkleri ve Türk yönetimini karalamaya yönelik propagandaya ağırlık verdiler, Araplara ve Kürtlere çeşitli vaatlerde bulunarak para dağıttılar. Bunun yanında gerektiğinde güç kullanmaktan ve kendilerine yönelik en küçük tepki durumlarında dahi halkı, şeyh ve aşiret reislerini cezalandırmaktan kaçınmadılar. İngilizlerin bu tür baskıcı uygulamaları ile Hristiyanları Müslümanlara tercih eden tutumları bütün İslam ahaliyi gücendiriyordu. Nitekim zamanla Irak'ta bu yüzden karışıklıklar çıktı. Hatta bazı yerlerde İngilizler İslam ahalinin silahlarını toplamaya yoluna da gittiler (MSİİAB, 1993: 390).

Kuzey Irak'ta etnik karışıklığın yanı sıra çok sayıda aşiret mevcuttu. İstikrarlı bir siyasi oluşum oluşturmak için İngilizler bölgede kendilerine bağlı bir aşiretler konfederasyonu oluşturmak için harekete geçtiler. Ancak aşiretler arasında öteden beri süregelen anlaşmazlıklar sebebiyle böyle bir yapı oluşturmak kolay değildi, etkili bir lidere ihtiyaç vardı.

Böyle bir siyasi liderliği ancak güçlü bir aşiret reisi yapabileceğinden İngilizler bu kapsamda ilk olarak yörenin en güçlü aşiret reisi olan Şeyh Mahmud'u kullanarak (Kaymaz, 2003: 101) Süleymaniye Valisi olarak atadılar. Kendisine verilen görevler; bölgeyi işgal yönetimine bağlayacak düzeni kurmak, tarım ve ticaretin güvenlik içinde yapılmasını ve vergilerin düzenli olarak toplanmasını sağlamaktı. İngiltere'nin Irak Yüksek Komiser Yardımcısı Arnold Wilson, Şeyh Mahmud liderliğinde bölgede uygulayacakları yeni düzenlemeyi 60 kadar Kürt aşiret liderinin katıldığı toplantı ile 1 Aralık 1918'de Süleymaniye'de başlattı. Toplantıda, bölgenin İngiliz korunmasından yararlanabilmesi için liderlere, “Bağdat merkezli olarak kurulması öngörülen Arap Devleti'yle birleşmeyi ve İngiliz emirlerine uymayı” kabul ettiklerine ve Şeyh Mahmud'u Diyala ile Büyük Zap arasındaki bölgenin yöneticisi olarak tanıdıklarına dair bir bildiri imzalatıldı. Aşiret reislerinin çoğu Bağdat'ta kurulacak Arap yönetimine bağlanmaya karşı çıksalar da başka seçenekleri olmadığından hazırlanan bildiriye hepsi imzaladılar (Dowal, 1997: 153-157). Şeyh Mahmud'un liderliğinde oluşturulan aşiretler konfederasyonunda tüm Kürt liderler etkinlik derecelerine göre çeşitli merkezlere yerel yönetici olarak atandılar. Türk ve Arap memurların görevlerine son verilerek devlet dairelerindeki tüm yerlere Kürtler atandı, Kürtçe

resmî dil haline getirildi. İngiliz subayların komutasında Kürtlerden oluşan bir paralı askeri birliği de kuruldu (Entessar, 1992: 50; Selvi, 2010: 796-797).

Şeyh Mahmud diğer aşiret liderlerini denetim altına alacağı ve kişisel otoritesini merkezileştireceği bu yeni sistemden memnundu, yerleşiklerinin büyük çoğunluğu Türk olan Süleymaniye, Kerkük, Tuzhurmatu, Kifri, Zaho, Bana, Revandiz, Dohuk, Nebiyunus, Erbil, Altinköprü ve Sina'yı nüfuz sahası içine alan bölgede İngiliz himayesinde *"Kürt Emirliği"* kurma şansını yakalamıştı (Açıkkapı, 2000: 43; Şenel, 2009: 160). Ancak tüm aşiretler, nepotizm (akraba kayırma) anlayışının dışına çıkamayan Şeyh Mahmud'a karşı tutum sergileyince uygulamanın ömrü kısa sürdü. Üstelik diğer aşiret liderleriyle arası açılırken Şeyh Mahmud konumunu borçlu olduğu İngilizlerle iş birliğine de yanaşmadı. (Lazarev, 1993: 62-63). Bunun üzerine İngilizler Şeyh Mahmud'un yetkilerini tedricen azaltmaya başladılar (Öke, 1995: 138; Kaymaz, 2003: 105).

Bu gelişmeler üzerine Şeyh Mahmud 22 Mayıs 1919 günü İngiliz yönetimine karşı ayaklanarak bağımsızlığını ilân etti. Hemen ardından saldırıya geçen Şeyh Mahmud, Halepçe'yi ele geçirdi ve üzerine gönderilen Hint birliğini Cemcemal yakınlarında yenerek çekilmeye zorladı. Bu sırada Arap veya Kürt, halkın çoğunluğunun Osmanlı Hükümeti aleyhine önceden yaptıklarına pişman olarak Osmanlı idaresini istedikleri, hatta birçok aşiret reisinin direniş için Osmanlı yetkililerinden askeri yardım talebinde bulundukları yönünde Van vilayetine haberler geliyordu (BA. DH. KMS. 50-3/25, lef. 79-81; MKİİAB, 1993: 399; Selvi, 2010: 798). Elbette Osmanlı yönetimi, İngilizleri kızdırmamak için bu yönde bir desteğe kesinlikle karşıydı.

Olaylar İngiliz yönetiminde endişeye sebep oldu. Irak'ın kuzeyinde belirli bir merkezde başlayan ayaklanma tüm bölgeye hatta Irak'ın her tarafına yayılabilirdi. Bu sebeple ayaklanma henüz yayılmadan Süleymaniye'nin bir an önce denetim altına alınması genel bölge siyaseti açısından büyük önem taşıyordu (Mesut, 1992: 39).

İngiliz yönetimi hemen harekete geçti ve bölgeye geniş çaplı bir askerî harekât düzenlendi. Harekâtın sonunda 17 Haziran 1919'da Baziyan Geçidi'ndeki çatışmada ayaklanan aşiret güçleri ağır yenilgiye uğratıldı ve Şeyh Mahmud yaralı olarak ele geçirildi. Sonrasında Şeyh Mahmud sürgün cezasıyla Hindistan'a gönderildi. Şeyh Mahmud ayaklanmasının bastırılmasının ardından 1919 yılı Ekim ayında bölgede bu kez Barzan, Zibar, Sürücü ve Soran Aşiretleri ayaklandılar, Akra ayaklanmacıların eline geçti. İngilizler vakit kaybetmeden harekete geçtiler. Ayaklanmayı destekleyen aşiret köyleri karadan Nasturi birlikler, havadan uçaklarla yakıldı, yıkıldı (Selvi, 2010: 804).

İngilizler Şeyh Mahmud'dan sonra Seyit Taha'ya destek vererek bölgede onun liderliğinde bir yönetim oluşturmaya gayret ettiler. Hatta Seyit Taha'nın Hakkâri'den başlayarak daha kuzeye doğru etki alanını genişletmesi için yoğun çaba da sarf ettiler. İngilizlerin Seyit Taha kuvvetlerini Şemdinli'ye yerleştirme yönündeki girişimleri, Van Valisi Haydar Bey'in kararlı tutumu sonucu etkisiz kaldı. Hatta Haydar Bey, Irak ve İran sınır hattı boyunca yerleşik aşiretlerle temas kurarak onları Osmanlı Devleti'ne bağlılığa davet etti (Al-Jumaily, 1999: 85) Zaten bölgede halkın çoğunluğu alışıktığı Osmanlı yönetimini tercih ediyordu. İngilizlerin Nasturilere verdiği açık destek ile Musul bölgesinin geleceği konusunda sergiledikleri çelişkili politikalar halkı İngilizlerden giderek uzaklaştırıyordu. Ancak bölgede Türklere nefret duyan veya İngilizlerden menfaat sağlayan bazı aşiret reisleri İngilizlerden yana olunca aşiret mensupları da benzer tutum sergilemek zorunda kalıyorlardı.

1919 yılı sonuna gelindiğinde İngilizler İmadiye, Barzan, Zibar ve Revandiz'den tümüyle, Zaho'dan kısmen çekilerek Dohuk-Akra-Batas hattında tutunabildiler (Kaymaz, 2003: 108). Bu süreçte durum değerlendirmesi yapan İngiliz yönetimi oldukça geniş ve dağınık yapısı olan bölgede Kürt ayaklanmalarına karşı sadece düzenli ordu birliklerini

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

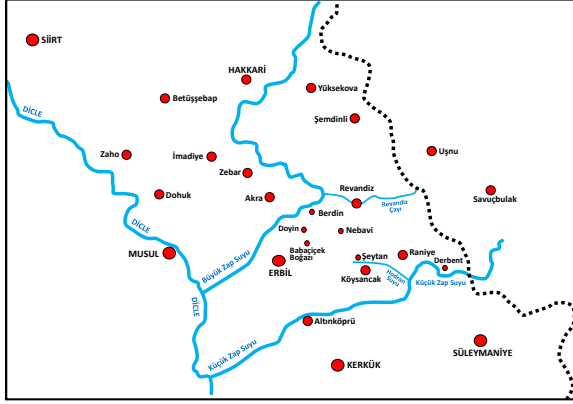
kullanarak başa çıkamayacaklarını anladılar. Bundan sonraki aşamada caydırıcılık sağlamak üzere sadece ana yerleşim merkezlerine birer askerî birlik yerleştirmeyi, muhalif Kürt aşiretlerini birbirlerine karşı kullanmayı ve kuvvet sevk edemeyecekleri alanlarda hava kuvvetlerini devreye sokmayı esas alan bir strateji geliştirdiler. Sonraki dönemde bu stratejiyle başarı sağlayarak bölgeyi büyük ölçüde denetim altına aldılar (Selvi, 2010: 805).

25 Nisan 1920’de İtalya’da düzenlenen San Remo Konferansı’nda İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD’nin aldığı kararla Irak, İngiltere’nin mandası altına alındı (Jamil, 1987: 19). Irak’ın İngiliz mandası altına girmesi ülkedeki Araplar, Kürtler, Türkmenler hemen her etnik grubun tepkisine yol açtı. Anadolu’da milli mücadele geliştikçe Elcezire bölgesinde de Kuvay-ı Milliye benzeri çeşitli ulusal direniş örgütleri kuruldu. Bunun sonucu olarak 4 Haziran 1920’de Telafer bölgesinde “*Telafer Devrimi*” veya “*Kaçakça İsyanı*” adı ayaklanma ile patlak verdi (İHAF, 2007: 25). İsyanın merkezi olan Telafer, Anadolu’ya yakınlığıyla Ankara Hükümeti ile İngiliz işgaline direnenler arasında bağlantı noktası oldu (Turan, 2008: 84). Böylece Telafer, bir anlamda Arap ve Türk milli kuvvetlerinin işgalcilere karşı ortak bir noktada birleşmelerinin mekânı haline geldi (Al-Jumaili, 1999: 121; Şenel, 1999: 161-162). Ayrıca bu ve sonraki direnişler Türkiye’deki Milli Mücadele ile ilişkilendirildiğinden işgalcilere yönelik direniş hareketleri genel olarak, “Hareket-ül Kemaliye” olarak nitelendirilmeye başlandı (Durmaz, 2022: 5)

Telafer ayaklanması bölgede yerleşik aşiretlerin ve bölge halkının geniş katılımıyla işgalci İngilizlere ciddi sıkıntılar çıkardı. Ayaklanmaya katılan aşiretlerin en büyükleri Seyitler, İlhanlılar ve Ferhatlılar Aşiretleri idi (Özdağ, 2008: 22). Bu tavırlarıyla isyancılar, bölgelerinde yabancı kontrolünü istemediklerini açıkça ortaya koymuş oldular (Bell, 2004: 261). Ayaklanmanın Deyrizor ve Nusaybin taraflarından takviyelerle desteklenerek Musul istikametinde ilerlenmesi planlanmıştı ancak takviyeler gecikti (Güztoklusu, 2006: 34). İngilizler uçakların desteğinde saldırarak şehre girdiler ve ayaklanmayı bastırdılar.

6.4. Revandiz Harekâtı

Telafer Ayaklanması’nın bastırılmasının ardından bu kez 1920 yılı ortalarında Revandiz Ayaklanması patlak verdi ve sonraki süreçte bölgede direnişin merkezi Revandiz oldu. Revandiz’in direniş merkezi olarak öne çıkmasının en önemli sebebi, halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturmasıydı. Musul bölgesinin yaklaşık ortasına denk gelen ve civardaki tüm önemli şehirlerle bağlantısı olan Revandiz, hemen güneyinde bulunan zengin petrol kaynakları sebebiyle dikkatleri üzerine çekmekteydi. Revandiz, Osmanlı İmparatorluğu devrinde, Musul ilinin Şehrizor (Kerkük) sancağına bağlı bir ilçe merkeziydi. İlçe arazisi, bugünkü Türkiye, İran ve Irak sınırlarının birleştiği yerde ve Irak’ın kuzeydoğu bölgesinde bulunmaktadır. Revandiz Harekâtı aslında Revandiz’den çok Revandizi çevreleyen güneyde Derbent, Raniye, Köysancak ve Erbil, doğuda Akra ve Zebar ilçelerini kapsamıştır.

Kroki-9: Musul Bölgesi

Bölge dağlık ve sarpıtır. Kuzeyde Hakkâri dağları, güney ve doğuda İran sınır dağları uzanır. Başlangıçta kuzeybatıdan güneydoğuya akan Büyük Zap Suyu, Revandiz'den itibaren kuzeydoğudan güneybatıya yönelirken bölgeyi ikiye ayırır. Doğu kesimi çok engebeli ve sarpıtır. Dar vadiler, sarp geçitler bulunmaktadır. Batı kesimi ise nispeten daha düz ve harekâta elverişlidir. Irak sınır dağlarından çıkarak batıya akan ve Büyük Zap Suyuna dökülen Revandiz Çayı, bölgeyi kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayırır. Bu çayın kuzeyi sarp ve engebeli, güney kesimleri daha alçaktır. Bölgenin Türkiye ve İran ile olan bağlantısı, sarp dağlar arasından akan suların açtığı dar boğazlardan veya gediklerden yapılır. (TİH-IV, 2009: 295).

Musul bölgesinde İngilizlerin Türklere karşı tutumları ve onlara şiddet uygulaması, İngiliz işgalinin başlangıcından itibaren özellikle Revandiz civarında hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Türk hükümetine bağlılık hissini devam ettiği bölgede bazı yerlerde memuriyet ve jandarma hizmetlerini Türkler yerine getirmekteydi. İngiliz işgaline karşı duyulan nefretin sonucu olarak Revandiz bölgesinde ilk ayaklanma, Elcezire Komutanlığının teşkil edildiği dönemde -Haziran 1920'de- Revandiz ve Zabar'da meydana geldi, buralardaki İngiliz kuvvetleri çekilmek zorunda kaldılar. Bu başarı civardaki aşiretlerin de İngilizlere karşı birleşmesine yol açtı. Revandiz'deki çatışmalar sonrası İngilizler burayı terk etmek zorunda kaldılar (AA, K. 1153, G. 117, A. 2; TİH-IV, 2009: 297)

TBMM Hükümeti kurulduğu günden itibaren Musul bölgesindeki gelişmeleri takip etmekteydi, ne de olsa Musul bölgesi Misak-ı Milli sınırları içindeydi. İngiliz işgali aleyhine her türlü gelişme, TBMM Hükümetinin bölgeye ilgisini arttırıyordu. 1920 yılı yazında bölgedeki gelişmeler olumluydu, takviye edilmesi halinde Musul'un doğusunda İngiliz hâkimiyeti sekteye uğratılabilirdi. Ancak burayı takviye edecek olan Elcezire Cephe Komutanlığı neticede zayıf bir tümenden ibaretti ve çok geniş bir sorumluluk alanına sahipti. Cephe Komutanlığının öncelikli harekât sorumluluğu, Güneydoğu Anadolu bölgesinde asayiş ve düzeni sağlamak üzerineydi.

Bunun yanında TBMM Hükümeti İstiklal Harbi'nde cepheyi daraltarak kati neticenin alınacağı Batı Cephesine odaklanmak için Türk kuvvetlerinin doğrudan İngiliz kuvvetleriyle muharebeye tutuşmasına sıcak bakmıyordu. Tüm bu sınırlamalara rağmen Elcezire Cephe Komutanlığı, Revandiz ileri gelenlerinin talepleri üzerine 1920 yılı sonunda üç subay ve yüz erden oluşan bir bölüğü askeri yardım için Revandiz'e sevk etti. Bölük gecikmeli olarak 1921 yılı ağustos ayında Revandiz'e ulaştı. Bölük Revandiz'e ulaşmadan kısa süre önce yine Elcezire Cephe Komutanlığının emriyle Binbaşı Şevki Bey, Süleymaniye

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

ve Havalisi (Çevresi) Komutanlığına atandı. Kendisine bölgeye sevk edilen birliğin mevcudunun azlığı ve mühimmat ikmalindeki güçlükler dikkate alınarak zorda kalmadıkça İngilizlerle silahlı çatışmaya girmekten sakınılması talimatı verildi (Akgül ve Uzel, 2004: 4). Buna rağmen İngiliz saldırıları karşısında bu birlik zaman zaman İngilizlerle çatışmak durumunda kaldı (Türkmen, 2003: 35).

Askeri deneyimi ve yeteneği sayesinde bu çok mütevazı destek bile hemen etkisini gösterdi. Dağınık ve deneyimsiz aşiret güçleri derlenip toparlandılar. 16 Aralık 1921 tarihinde İngilizler hava desteği ve yüksek ateş gücüyle kalabalık bir kuvvet toplayıp Revandiz'e yürüdüler. Ancak Kuvayı Milliye güçleri onları Babaçiçek Boğazı'nda kısıtarak perişan ettiler. Çatışmada İngilizler ağır kayıplar verdiler ve iki uçakları düşürüldü. En zor koşullar altında Revandiz Kuvayı Milliyesi'nin böylesine bir başarı kazanması ve bu arada bölgede sivil halka dehşet saçan İngiliz uçaklarından ikisinin düşürülmesi halkın manevi gücünü ve direniş arzusunu yükseltti (Güztoklusu, 2006: 35-36).

Doğal engellerle dolu ve çevresi birçok dar boğazlardan ibaret bulunan bu bölgenin bir kara harekâtıyla yeniden ele geçirilmesi İngilizler için kolay görünmüyordu. İngilizler bir yandan Revandiz'e saldırıları sürdürdüler, diğer yandan havadan taarruzu denediler. 20 Haziran 1921'de 10 uçakla Revandiz'i havadan bombaladılar (AA, K. 1154, G. 112, B. 1-2; TİH-IV, 2009: 297).

İngilizlerin Revandiz'e taarruzları ara ara 1921 yılı sonbaharına kadar devam etti. Bu taarruzlarda başarılı olmadıkları gibi önce Erbil'de, ardından Kerkük'te İngilizler aleyhine isyan çıktı. Zor durumda kalan İngilizler aşiretler arasındaki rekabetten istifade ederek ve bazı aşiretleri para yoluyla kendi safına çekip onlara silah desteği sağlayarak Revandiz milli kuvvetlerine saldırttı, bu sayede bölgede tekrar toparlanma fırsatı yakaladı.

1921 sonbaharında Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlar ile Ankara İtilafnamesi imzalandı. Anlaşmanın 3.maddesi gereği Fransız kıtalarının en geç iki ay içinde 8.maddede yazılı hattın güneyine çekilmesi gerekiyordu (Metintaş, 2019: 18). Buna göre Fransızlar Türk topraklarını 4 Kasım 1921'den itibaren boşaltmaya başladılar, 20 Aralık 1921'de Adana'dan çekildiler (Jaeschke, 1971: 169). 25 Aralık 1921'de Gaziantep işgalden kurtuldu. Fransızların son kafelesi 5 Ocak 1922'de bir savaş gemisiyle Mersin limanından ayrıldı, bu suretle Güney Anadolu bölgesindeki işgal tümüyle sona ermiş oldu (Ünal, 2023: 193). Tahliyeler sonucu Güney Cephesi kapanınca bu cephedeki askerlerin bir kısmı Elcezire Cephesine sevk edildi.

Büyük Taarruz'un hazırlıklarının sürdüğü dönemde Mustafa Kemal Paşa, bir yandan Türk ordusunun muharebe gücünü arttırmaya yönelik tedbirleri geliştirirken diğer yandan Musul bölgesindeki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Güney Cephesinde Fransızlarla anlaştıktan sonra yakın gelecekte Musul bölgesi için İngiltere ile sıkı bir rekabete girişileceğini biliyor, ön almak için şimdiden harekete geçilmesi gerektiğini değerlendiriyordu.

1922 yılında başlarında İngilizler tarafından Erbil ve Revandiz arasında bulunan ve Türkleri destekleyen Sürücü Aşiretine yapılan saldırılar bardağı taşırdı. Mustafa Kemal Paşa, 1 Şubat 1922'de Milli Müdafaa Vekaletine (Milli Savunma Bakanlığına) bölgenin bir milis birliği ile takviye edilmesi direktifini verdi (Taşkıran, 1998: 245-246).

Teşkil edilecek müfrezeyle komuta etmek üzere de Milis Yarbay Ali Şefik Özdemir Bey atandı (TİH-IV, 1966: 267). Özdemir Bey, Suriye ve Hatay'da Fransızlara karşı yapılan Milli Mücadele hareketinde büyük yararlılıklar göstermiş, Antep'in Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyi idare etmiş bir milis subayı idi (Türkmen, 2003: 37).

Şefik Özdemir Bey
(Güztoklusu, 2006: 97)

Başkomutanlıkça düzenlenen kadroya göre müfreze; bir binbaşı, altı yüzbaşı, altı üsteğmen, dokuz teğmen, altı asteğmen, bir subay yardımcısı ve bir hesap memuru yardımcısından oluşuyordu. Kadronun er ihtiyacı çeşitli aşiretler ile Nizip'te bulunan ve Fransız Ordusundan Türklere kaçan Tunuslu, Cezayirli erlerden sağlanacaktı (Akgül ve Uzel, 2004: 5).

9 Mart 1922'de Ankara'dan hareket eden Özdemir Bey, Elcezire Cephe Komutanlığınca teşkil edilen 100 kişilik müfrezeyi teslim almak üzere 22 Nisan 1922'de Diyarbakır'a ulaştı. Burada Cephe Komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüşmede kendisine Musul hareketine resmî bir mahiyet verilmemesi, görünüşte Türkiye ile hiçbir ilgisi olmadığı, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş bir müfreze olduğu kanaati uyandırılması talimatı verildi (TİH-IV, 2009: 299-300).

15 Mayıs 1922'de müfreze ile Diyarbakır'dan hareket eden Özdemir Bey, Siirt-Hakkâri istikametinde ilerleyerek 22 Haziran 1922'de Revandiz'e ulaştı (Güztoklusu, 2006: 68).

Özdemir Bey bölgeye gelince ilk olarak bölgedeki aşiretlerle temas kurarak onların desteğini sağlamaya çalıştı. Önceleri aşiretlerin çoğu Özdemir Bey ile ilişki kurmaya sıcak bakmadı. Dostluk kurmaya yanaşmayan aşiretler içerisinde Balık Aşiretinin konumu önemliydi. Bu aşiret Revandiz ile İran sınırı arasında bulunuyordu ve Revandiz'in Anadolu ile bağlantısını kesebilecek durumdaydı. Özdemir Bey bu aşireti kuvvet kullanarak kendi safına çekmek düşüncesindeydi fakat takviye ihtiyacı vardı, Hakkâri'de bulunan 200 mevcutlu bölüğün ivedi gönderilmesini defaten talep etti. Sonunda Elcezire Cephesi Komutanlığı bu bölükten bir müfrezeyi Revandiz'e sevk etti. Bundan sonra Özdemir Bey bölgedeki bazı aşiretlerin de desteğiyle 1922 yılı haziran ayı sonunda Balık Aşireti üzerine yürüdü. Birkaç gün süren çatışmaların sonunda Balık Aşireti Reisi Özdemir Bey'e itaat etmeye zorlandı. Bu harekâtın ardından bölgedeki diğer bazı Kürt aşiretleri de İngilizlere karşı direniş için kendisine destek verdiler, himayesindeki kuvvetler giderek güçlendi. Özdemir Bey kısa sürede Akra, Raniye, Erbil ve Köysancak taraflarında da kontrolü ele geçirdi. Bölgedeki gelişmelerden tedirginlik duyan İngilizler 10 Temmuz 1922 tarihinde havadan Revandiz'i bombaladılar. Bölgede hava saldırılarına sonraki günlerde de devam ettiler (TİH-IV, 2009: 304).

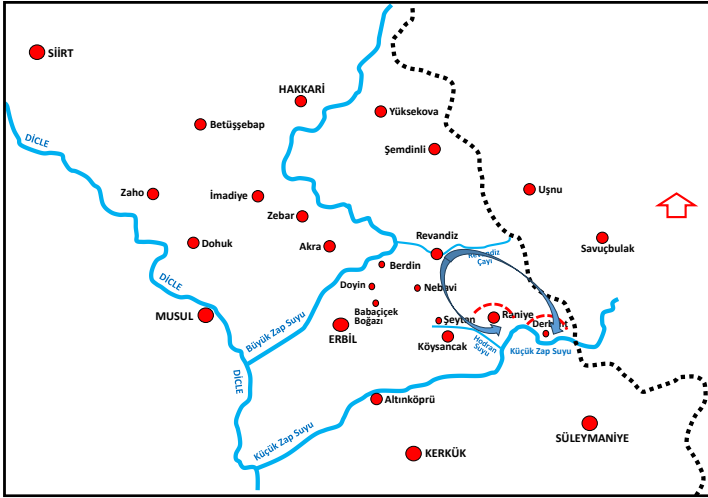
Bu arada Özdemir Bey'in müfrezesi ile Revandiz'e gelmesinden bu yana 1,5 ay geçmişti. Bu süre zarfında görüldü ki Elcezire Cephesi Komutanlığının Revandiz istikametinde ikmal faaliyetlerini sürdürmesi, coğrafi şartlar ve komutanlığın diğer hayati vazifelerinin icrasında sıkıntıya sebep oluyordu. Doğu Cephesi Komutanlığının durumu bu yönden daha müsaitti. Bundan dolayı özellikle ikmal koşulları düşünülerek Revandiz

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Müfrezesi, Genelkurmay Başkanlığınca 6 Ağustos 1922 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığının emrine verilmişti (TİH-IV, 1966: 293).

1922 yılı ağustos ayında Batı Cephesi'nde Türk ordusu Büyük Taarruza başlamak üzere hazırlanırken Özdemir Bey de İngilizlere karşı geniş çaplı bir muharebe için hazırlık yapıyordu. Hedef, Revandiz-Süleymaniye güzergâhında Raniye ve güneyinde tertiplenmiş İngilizler ile onlara destek olan muhalif aşiret kuvvetleri idi. Buradaki kuvvetler bertaraf edildiği takdirde Revandiz-Süleymaniye yolu açılacak, böylece Revandiz ayaklanmasının çapı büyüyecekti. Bu taarruz önceki çatışmalardan farklı, oldukça zor ve riskli bir harekât olacaktı. Öncelikle karşılıklı muharebeye tutuşacak kuvvetler evvelki çatışmalara göre daha fazlaydı. Özdemir Bey'in milis kuvvetlerinin toplamı 8000 kişi civarındaydı. Karşı tarafta İngiliz birliklerinin mevcudu 6-7 bin, İngiliz emrindeki aşiret kuvvetleri de 5000 kişiden fazla idi. İngiliz tarafının savaşçı sayısı Türk tarafının 1,5 katı iken esas üstünlükleri ateş gücünde idi. Bundan başka Türklerin elinde uçak bulunmuyordu ve arazi taarruza son derece elverişsizdi (Akgül ve Uzel, 2004: 14-15)

Tüm bu güç dengesizliğine karşın Özdemir Bey, Başkomutan Meydan Muharebesinin ertesi günü 31 Ağustos 1922'de iki koldan taarruza başladı. Türk taarruzları karşısında tutunamayan İngiliz kuvvetleri ağır kayıpların yanı sıra geride pek çok esir, silah, cephane, hayvan ve malzeme bırakarak Köysancak üzerinden Kerkük'e kadar çekilerek 5 Eylül 1922'de Kifri, Kerkük ve Erbil'de savunma hattı teşkil ettiler (Türkmen, 2003: 51). Bu suretle Özdemir Bey, Musul bölgesindeki en geniş çaplı çatışma olan Derbent Muharebesini kazanmış oldu, üstelik bu başarısı kendisine Cephe Komutanlığından hiçbir yardım gelmeden ve bu taarruz için emir dahi verilmeden gerçekleşmişti.

Kroki-10: Derbent Muharebesi

Derbent Muharebesi sonrası İngilizler tepkilerini yine havadan bombardımanlarla gösterdiler. Türk hâkimiyetinin olduğu her yerleşim yeri İngiliz uçakları tarafından defalarca bombardımana maruz kaldı. Yalnız tek başına uçaklarla bombardıman yeterli değildi. Gelenen aşamada Musul bölgesindeki askeri durum İngilizleri ya buradaki birliklerini takviye etmeye ya da çekilmeye zorluyordu, takviye imkânı olmadığından Süleymaniye'yi terk etmek mecburiyetinde kaldılar.

Güç durumunda kalan İngilizler, bölgenin Türkler tarafından işgalini önlemek için hemen siyasi bir çözüm yolu denediler, İngiliz mandası altında Süleymaniye bölgesinin bağımsızlığını ilan ettiler. Bunun için 1919 yılından beri esir tuttıkları Şeyh Mahmut'u 10 Ekim 1922'de tekrar Süleymaniye'ye getirerek kendi denetimlerinde Kürdistan Hükümeti kurdurdular (Türkmen, 2003: 55).

Şeyh Mahmut Süleymaniye'ye geldiğinde her ne kadar İngilizlerin kontrolüne girmese de yine de aşiretler arasında bölünmelere yol açtı. Önceden İngilizlere karşı mücadeleden yana olan bazı aşiretler taraf değiştirdiler. Şeyh Mahmut'un Türklerle anlaşma olasılığına karşı İngilizler bölgede etkili olacaklarını düşündükleri Seyyid Taha ve Simko gibi başka etkili liderleri de kullandılar, ancak aşiret liderlerinin muharebelerde yetersiz kaldıklarını da gördüler (Öke, 1987: 89).

Derbent Muharebesi sonrası bölgedeki Barzani Aşireti dâhil birçok aşiret daha Türk tarafında saf tutmuştu. Özdemir Bey'in elde edilen başarıyı genişletmek için ısrarlı takviye taleplerine karşılık olarak Van Sınır Alayından toplarla takviyeli bir tabur (10 subay, 121 er, 44 hayvan) 11 Kasım 1922'de Revandiz'e gönderildi (TİH-IV, 2009: 309).

Büyük Taarruz sonrası Takip Harekâtı devam ederken Özdemir Bey'in başarıları ile bölge halkı ve aşiretlerin Türklerden yana tutumları dikkate alınarak Musul bölgesinin silahlı güç kullanarak geri alınması konusu gündeme geldi. 7 Eylül 1922'de Fevzi (Çakmak) Paşa Doğu ve Elcezire Cephepleri Komutanlıklarına gönderdiği telgraf emriyle *"Musul bölgesi Misakı Milli sınırlarımız içinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılması için gerekli hazırlıkların yapılmasını ve tasarruf edilecek edilebilecek kuvvetlerin hazırlanmasını"* belirtti (Öke, 1987: 89).

Cephe Komutanlarının önerileri kapsamında 28 Eylül 1922'de Musul Harekât Planı son şeklini aldı. İlk planda Elcezire Cephesi birlikleri Dicle boyunca ilerlerken Doğu Cephesi birliklerinin Revandiz üzerinden harekât yapması düşünülmüştü. Ancak bu güzergâh coğrafi koşullar sebebiyle büyük birlik harekâtına müsait değildi. Bu sebeple Doğu Cephesi birliklerinin de çoğunun Elcezire Cephesi birlikleriyle beraber Dicle boyundan ilerlemesi kararlaştırıldı.

Plana göre Elcezire Cephe Komutanlığından 2.Piyade Tümeni, 9.Süvari Tugayı ile 14.Piyade Alayı, Doğu Cephesi Komutanlığından ise 6.Süvari Tümeni, Iğdır ve Van Sınır Alayları Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanacak ve Dicle Nehri'nin her iki tarafından ilerleyerek kuzeyden Musul'a taarruz edecekti (Gürün, 1986: 391).

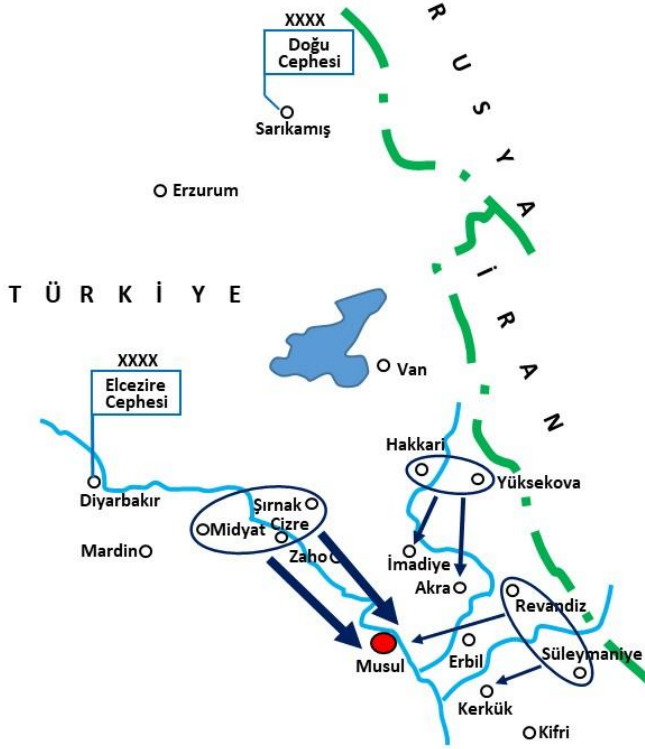
Yine Hakkâri-Yüksekova bölgesinde toplanacak Doğu Cephesi Komutanlığının takviyeli Başkale Hudut Taburu İmadiye ve Akra istikametinde ilerleyerek taarruzu destekleyecek, taarruz başlayınca top ve makineli tüfekle takviye edilmiş Revandiz Müfrezesi de bir tabur kadar kuvvetle Musul doğusundan taarruza katılacak, bölgedeki aşiretlerin de taarruza iştiraki sağlanacaktı.

Türk ordusu Musul harekâtına aşiret kuvvetleri dâhil 13-14 bin civarında bir mevcutla katılmayı planlıyordu. İngilizlerin Musul bölgesinde Akra-Erbil-Kerkük-Kifri hattında 2000 Nasturi askeri, 500 Ermeni milis, 700-800 Hintli er, 1200 Arap jandarması, 2 top bataryası ve 30-35 uçak olmak üzere 4500'den fazla kuvveti bulunuyordu (TİH-VI/IV, 1969: 99-101).

Millî Müdafaa Vekaleti Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların 10 Kasım 1922 tarihine kadar tamamlanmasını istedi (Türkmen, 2001: 66).

Musul harekâtı ile ilgili hazırlıkların Lozan Konferansı'na doğru yoğunlaşmasının sebebi, Musul'un konferans başlamadan önce silah zoruyla ele geçirilmesi düşüncesi idi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-11: Musul Harekât Planı

Ancak Elcezire Cephesinin kuvvet ve silah mevcudu ile hazırlıkları yeterli olmadığından ve elverişli bir fırsat ortaya çıkmadığından harekâta geçilemedi (TİH-VI/IV, 1969: 99-101-102). Ve nihayet 20 Kasım 1922'de açılan Lozan Konferansı'nda görüşmeler iki gün sonra 22 Kasım 1922 tarihinde başladı. Konferansta üzerinde çetin tartışmaların meydana geldiği konu Musul Meselesi oldu (Karacan, A.N. 1971: 242; Şimşir, 1990: 201). 23 Ocak 1923 tarihinde İsmet Paşa meseleye ilişkin Türk tezini siyasi, tarihi, etnografik, coğrafi, ekonomik ve askeri açılarından geniş bir şekilde ilmi ve akli delillere dayanmak suretiyle izah etti (Turan vd., 2006: 290). İsmet Paşa'dan sonra söz alan Lord Curzon, Türk taleplerini çürütemeyince Musul meselesini normal seyrinden çıkartma yöntemine başvurdu (İnönü, 1968), konuyu değişik yönlerle saptırdı.

Konferans başladıktan sonra görüşme konuları içerisinde yer alan Musul Meselesini bir taraftan müzakere edip diğer taraftan bölgeye harekât yapılması uygun görülmedi. Bununla birlikte müzakerelerin kesilme ihtimali dikkate alınarak tıpkı Batı Cephesinde yapılacak taarruz gibi Elcezire Cephesinde de Musul harekâtının icrasına yönelik hazırlıklar sürdürüldü. Nitekim Genelkurmay Başkanı (*Erkân-ı Harbiye Reisi*) Fevzi Paşa görüşmelerin başlamasının üzerinden henüz on gün bile geçmeden Musul harekâtına katılacak birliklere hazırlıklar konusunda ayrıntılı talimatlar verip İzmir'de bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı da harekâtın detayları konusunda bilgilendirdi (Türkmen, 2003: 66).

Fevzi Paşa'nın harekâta katılacak birlik mevcutlarının artırılması yönündeki çalışmaları sonra da devam etti. Elcezire Cephesi Komutanlığı, 25 Aralık 1922'de Genelkurmay Başkanlığına Musul Harekâtına toplamda 447 subay, 10 bin er, 54 makineli

tüfek, 31 otomatik tüfek ve 29 topun katılacağını, buna göre birliklerin Şırnak-Cizre-Midyat bölgesinde toplanmaya başladığını bildirdi (TİH-VI/IV, 1969: 99).

4 Şubat 1923 tarihinde Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasının ardından Musul üzerine harekât konusu yeniden gündeme geldiğinde, böyle bir harekâtta Boğazlar ve Trakya'nın da muharebe alanına dâhil olma olasılığının yüksek olması ve Fransızların Suriye sınırında İngilizlerden yana nasıl bir hareket tarzı uygulayacakları bilinmediğinden hemen karar verilemedi, gelişmeler beklendi. Zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesinin durumu zorlaştı. Kış koşulları ve coğrafi şartlar ikmalî önlediğinden en büyük sıkıntı cephane konusunda yaşanıyordu. Türk yanlısı tüm aşiretlerin cephane ihtiyacı da Türkiye'den karşılandığından bu ciddi bir sorundu. İkmal işleri Şemdinli yolu güzergâhından yapılıyor, kış müddetine yol kapandığından İran toprakları üzerinden büyük zorluklarla sürdürülmeye çalışılıyordu.

Türklerin Musul'a karşı taarruzi bir harekât yönünde hazırlığından haberdar olan İngilizler Lozan Konferansı süresince Revandiz Müfrezesine taarruzu sürdürdüler. İngiliz saldırıları genelde Köysancak-Erbil hattından kuzeye doğru yapılıyor ve çok da etkili olmuyordu. İngilizler bu kez baskın yaratmak için Revandiz kuvvetlerine önce İmadiye-Akra hattından saldırarak kuzeyden kuşatmak üzere 1922 yılı kasım ve aralık aylarında üç kez taarruz ettiler. Bu istikametten başarı sağlayamayınca 1923 yılı başlarında güneyden taarruzu denediler ve daha üstün kuvvetlerle Raniye'ye saldırdılar, ancak yine oldukça ağır kayıplar vererek çekilmek zorunda kaldılar. İngiliz saldırıları yoğunlaşırken Özdemiş Bey direnişi sürdürmek için sürekli asker talebinde bulunuyordu, sonunda Doğu Cephesi Komutanlığı 20 Şubat 1923'te Erzurum'dan 100 kişilik bir müfrezeyi bölgeye sevk etti (TİH-IV, 2009: 313-314).

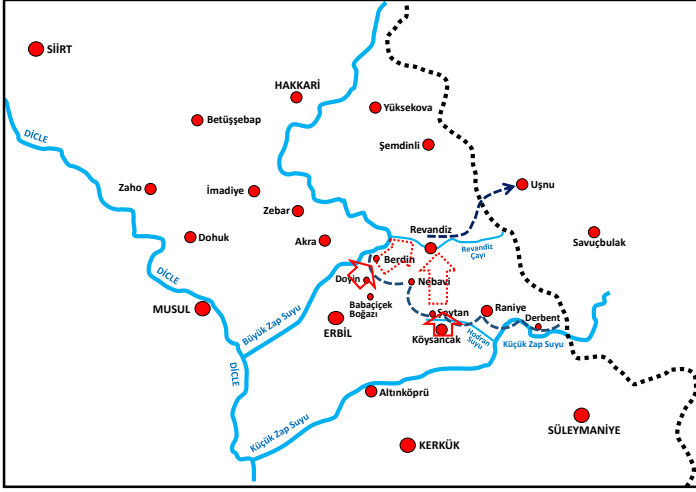
1923 yılı ilkbaharında Revandiz Müfrezesi için beklenmedik bir gelişme yaşandı. Kesintiye uğrayan Lozan Konferansının yeniden başlaması yönünde yürütülen görüşmelerde Doğu Cephesi Komutanlığının 5 Mart 1923 tarihinde Özdemiş Bey'e "*Musul meselesinin İngiltere ile Türkiye arasında bir yıl içerisinde barış yoluyla sonuçlandırılmasına karar verildiği, bu sebeple Musul'a yönelik askerî harekâtın icrasından vazgeçildiği ve aşiret kuvvetlerine düzenli birliklerce yardım edilmemesi*" emri tebliğ edildi. Emir gereği Özdemiş Bey ve Revandiz Müfrezesi bölgeden ayrılmak zorundaydı (Akgül ve Uzel, 2004: 151). Bu mesaj emri Özdemiş Bey üzerinde derin bir hayal kırıklığı yarattı. Kendisi bu kararı mahzurlu buluyor, en azından Revandiz bölgesi Türk denetiminde olacak şekilde İngiltere ile ateşkes antlaşması imzalanmasını istiyordu (Türkmen, 2003: 80).

Kesintiye uğrayan Lozan görüşmeleri yeniden başlamadan önce Musul Meselesini lehine çevirerek görüşmelere avantajlı başlamak isteyen İngilizler, bölgedeki aşiretlerin çoğunu çeşitli yollardan kendi safına çekerek 10 binden fazla bir kuvvet oluşturdular. Bu kuvvetlerin bir bölümü ile 8-18 Nisan 1923 tarihleri arasında Türk savunma cephesinin çeşitli kesimlerine keşif taarruzları yaparak zayıf taraflarını ortaya çıkardılar ve asıl kuvvetlerle Revandiz Taarruzunu 19 Nisan 1923'te başlattılar.

Taarruzun başlangıcında Erbil'in kuzeyinde Doyin ile Köysancak civarında tertiplenen İngiliz kuvvetleri iki kol halinde güney-kuzey istikametinde Revandiz'e doğru taarruz ettiler (TİH-IV, 1966: 280). İngilizler taarruz süresince ilerleme istikametindeki köylere hem uçaklarla bomba yağdırarak hem yakıp yıkarak halk üzerinde büyük bir korku ve baskı oluşturdular.

İngilizlerin Revandiz taarruzu başlarken Türk savunma hattı doğudan-kuzeybatıya; Küçük Zap Suyu-Hodran Suyu-Şeytan-Nebavi-Berdin hattından geçiyordu.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Kroki-12: İngilizlerin Revandiz Taarruzu

İngilizler başlangıçta ağır kayıplar vererek zorlansalar da zaman geçtikçe Revandiz Müfrezesi ve müfrezeyi destekleyen aşiretlerde hem psikolojik çöküntü hem cephane sıkıntısı baş gösterdi. Düzenli birliklerle muharebe için eğitim ve tecrübesi olmayan ve İngilizlerin ağır silahları ile uçakları karşısında yetersiz kalan milis kuvvetler çekilmeye başladılar. Bu arada hava taarruzlarıyla Revandiz bölgesinde tüm köyler yakılıp yıkıldığından halk dağlara sığınmak zorunda kalmıştı. Gerek askerlere gerek halka ekmek tedariki mümkün olamıyordu. Üstelik Revandiz'in kuzeyinde Şemdinli yolu istikametinde yerleşik Barzan Aşireti ile İran sınırına doğru Savuçbulak istikametinde yerleşik Balık Aşiretinin İngilizlerle anlaşmaları müfrezenin daha fazla Revandiz'de kalmasını tehlikeli hale getirmişti. Bu durum karşısında Özdemiş Bey, Uşnu istikametinde çekilerek İran'a sığınmaya karar verdi. 21 Nisan 1923 günü Özdemiş Bey Revandiz'i boşaltarak çekilmeye başladı (TİH-IV, 2009: 315). İngilizler de taarruzun başlamasından 13 gün sonra 22 Nisan 1923'te Revandiz'e girdiler.

Geri çekilme istikametleri düşman aşiret bölgelerinden geçtiğinden karla kaplı dağlık bölgelerde sefalet ve açlık içinde İran hududunu geçen Özdemiş Bey ve Revandiz Müfrezesi 29 Nisan 1923'te Uşnu'ya ulaştı (Akgül ve Uzel, 2004: 171). Burada silah, cephane ve teçhizatını İran makamlarına teslim etmek zorunda kalan müfreze (Türkmen, 2003: 83) iki hafta sonra yeniden harekete geçerek 10 Mayıs 1923'te Van'ın Özalp ilçesine geldi (TİH-IV, 1966: 281). Musul'a yönelik askerî harekât böylece sona ermiş oldu. (TBMMA 53-1113). Özdemiş Bey ve müfrezesi Özalp ilçesinden sonra Doğu Cephesi Komutanlığı karargahının bulunduğu Sarıkamış'a gitti. Yaklaşık dört ay burada Cephe Komutanlığının emrinde kaldı ve Milli Müdafaa Vekaletinin 3 Eylül 1923 tarihli emriyle terhis edildi.

İngiliz kuvvetleri Özdemiş Bey'in İran'a sığınmasının ardından bölgedeki takip harekâtına devam etti, bölgedeki aşiretleri sindirme politikası uyguladı. Türkiye taraftarı pek çok aşiret reisi, İngiliz takibine uğramamak için bölgeden uzaklaşmak zorunda kaldı (Salmon, 1340/1924: 22-29; Türkmen, 2003: 83-84). Bu süreçte Şeyh Mahmud da bir miktar aşiret kuvvetiyle kuzey hududuna yakın olan Avraman dağlarına çekildi. Takip harekâtında İngilizler Simko, Seyid Taha, Şeyh Mehmet ve Barzan aşiretleriyle birlikte hareket etti. Harekâtın sonunda İngilizler, Şeyh Mehmed Ağa'yı Revandiz bölgesine hâkim tayin ettiler.

Özdemir Bey henüz İran'da iken Doğu Cephesi Komutanlığının iki ay önceki talebi doğrultusunda 5 Mayıs 1923 tarihinde Revandiz Müfrezesi Komutanlığına Albay Süleyman Sabri Bey'i atamıştı. Ancak müfrezenin faaliyetleri sonuçlandırdığı için Albay Süleyman Sabri Bey atandığı göreve başlama imkânı bulamadı. Böylece Musul-Kerkük Harekâtı sonuçlanmış oldu (Akgül ve Uzel, 2004: 175-176).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Elcezire Cephesi, Birinci Dünya Harbi'nde Irak Cephesine karşılık gelmektedir ve o cephenin devamı niteliğindedir. Bunun yanında Suriye Cephesinin Halep-Fırat Nehri arasında kalan kısmı ile Fırat Nehri doğusundaki bölge de Elcezire Cephesinin sorumluluk alanına dâhil olduğundan, bir yerde Filistin-Suriye Cephesi'nin de devamı sayılabilir.

Birinci Dünya Harbi'nde en ağır yenilgilerin yaşandığı iki cephenin devamı niteliğinde olmak, Elcezire Cephesinin kaderinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Cephe Komutanlığı çok sınırlı mevcut ve imkânlarla geniş sorumluluk sahası içinde, üstelik sorumluluk bölgesinin önemli bir kısmı da bugünkü hudutların ötesinde olmak üzere değişik coğrafyalarda harekât sürdürmüştür. Cephe Komutanlığının görevini sürdürmede, diğer cephelerden önemli dezavantajları olmuştur. Öncelikle bölgedeki halk öteden beri kanunların değil aşiret geleneklerinin hâkim olduğu bir yaşam biçimine sahiptir. Devlet yetkilileri devlet otoritesini tesis edemediğinden bölgede genel olarak otorite boşluğu söz konusudur. Diğer dezavantaj, bölgedeki hâkim aşiret yapısıdır. Aşiret yapısının hâkim olduğu bölgede halkın kazanılması yolunda atılan adımlar aşiret reisinin tutumu ile sınırlı kalmaktadır. Aşiret reisi taraf değiştirdiğinde, aşirete bağlı halk da taraf değiştirmektedir. En önemli dezavantaj, İngiltere'nin bölge halkını kandırma, kendi tarafına çekme yönünde tecrübesi ve politik mahareti ile böl, parçala, yönet stratejisini uygulayacak maddi kaynaklar ile ordu yapısına sahip olmasıdır. Elcezire Cephe Komutanlığının tüm dezavantajları İngiltere için avantaj teşkil etmiştir. Bu durum Cephe Komutanlığını İngilizlere karşı asimetrik bir mücadeleye mecbur bırakmıştır.

Elcezire Cephesi İstiklal Harbi'nin en uzun süren, en farklı olan ve en az bilinen cephesidir. Doğu Cephesi 1920 yılı sonuna doğru, Güney Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi'nin ardından imzalanan Ankara Antlaşmasıyla, Batı Cephesi de İstiklal Harbi'nin sonunda Mudanya Mütarekesiyle sona ererken Elcezire Cephesi Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmeleri başlarken kapandı.

Elcezire Cephesinde diğer cephelerden farklı olarak çatışma ortamı, Anadolu'nun dışında güneyde Misak-ı Milli'ye dahil olan Musul bölgesini de kapsıyordu. Diğer cephelerde öncelikli hedef düşman kuvvetlerini imha ederek vatan topraklarını işgalden kurtarmak iken Elcezire Cephesinde öncelik sorumluluk bölgesinde devlet otoritesini sağlamaya ve ayrılıkçı girişimleri önlemeye verilmişti.

Güney Cephesinde Fransız işgalindeki Maraş ve Antep bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Sivas'taki 3.Kolordunun, Adana ve Mersin bölgesindeki Kuvayı Milliye'nin desteklenmesi Ankara'daki 20.Kolordunun sorumluluğundaydı. Güney Cephesinin gerisinde Suriye'de Halep ile Fırat Nehri arasındaki bölge ise Elcezire Cephesi sorumluluğuna verilmişti.

İstiklal Harbi süresince sınırlı sayıdaki bir kuvvetle olsa da İngiliz kuvvetleriyle doğrudan çatışmaya girilen cephe Elcezire oldu. Bununla birlikte sanki tümüyle Türkiye'den bağımsız yapıldığı izlenimini vermek için Revandiz Harekâtında müfrezeye örtülü destek verildi, dönemin şartları içerisinde vekalet savaşı yürütölmeye çalışıldı.

Revandiz bölgesi ile gerek muhabere irtibatları gerek ikmal olanakları çok sınırlı ve İngilizlerin bölgedeki imkân ve yetenekleri çok geniş olduğundan en asimetrik, en zorlu mücadele bu cephede yaşandı.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

Elcezire Cephesine ilişkin kaynaklar da diğer cephelere göre daha kısıtlıdır. Sınırlı sayıdaki arşiv belgeleri, az sayıda doküman ve birkaç kısa hatırat dışında cepheye ilişkin ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Cephe dahilindeki Revandiz Harekâtı niteliği yönünden karmaşık olduğundan anlaşılması ve kavranmasında da güçlük çekilmektedir. Bu durum cepheye ilişkin araştırma yapmayı veya yayın üretmeyi engellemektedir. Bu sebeple araştırmacıların bu konu üzerinde çalışmasını teşvik etmek ve yönlendirmek önemlidir.

Elcezire Cephesi'nde iki farklı harekât stratejisi uygulanmıştır. Musul bölgesinde İngilizleri, Suriye bölgesinde Fransızları yıpratma stratejisi öne çıkarken, cephenin diğer bölgelerinde ayrılıkçı girişimlerin önlenmesine ve devlet düzeninin hâkim kılınmasına yönelik tedbirlere ağırlık verilmiştir.

Yıpratma stratejisini uygulamak için ağırlıkla düzenli birliklerle takviye edilen yerel milli teşkiller ve aşiretler kullanılırken, ayrılıkçı girişimleri önlemeye yönelik faaliyetlerde aşiretlerin desteğinde düzenli birliklerin kullanılmasına öncelik verilmiştir.

Tüm cephe sorumluluk bölgesinde kahrmanca yürütülen mücadelede, Musul bölgesinde harekât stratejisinin uygulanmasında mevzi başarılar elde edilse de siyasi gelişmelere paralel olarak Millî Mücadele döneminin sonunda buradaki faaliyetlere son verilmiştir.

Fransız Cephesi'nde maksat tahakkuk etmiş, Güneydoğu Anadolu'da İngiltere'nin tüm kışkırtmalarına rağmen bölge halkı milli hareketin yanında yer almıştır.

Sonuçta Birinci Dünya Harbi sonunda oluşan Elcezire Cephesi, Millî Mücadele dönemi süresince Diyarbakır, Bitlis, Elâzığ, Urfa ve Hakkâri bölgesinde halkın mücadeleye destek vermesini sağlamış, Musul bölgesinin işgal edilmesinde İngilizlere büyük zorluklar çıkararak Lozan görüşmelerinin ikinci dönemi başlayıncaya kadar bu süreci uzatmış ve işgallerin Güneydoğu Anadolu'ya doğru yayılmasını engellemiştir. Revandiz Harekâtı olmasaydı İngilizlerin Hakkari ve çevresini işgal ederek hem Sevr Antlaşması'nda öngörülen özerk Kürdistan için gerekli şartları hazırlayacağı hem de bölgede Nasturiler için yurt oluşturacağı kesindir.

Elcezire Cephesi Komutanlığının yürüttüğü çeşitli mücadeleler içerisinde öne çıkan, göze çarpan hep Revandiz Harekâtı olmuştur. Bölgede çok sınırlı bir kuvvet ve kaynakla devasa bir güce karşı son derece başarılı bir harekât yürütülmesine karşın barış konferansı süreci harekâtın sonlandırılmasını gerektirmiştir. Bu durum cephedeki mücadelenin başarısızlıkla sonuçlandığı izlenimini yaratmaktadır. Bu doğru değildir. Revandiz Harekâtı icra edildiği koşullar dikkate alındığında örnek teşkil edecek düzeyde başarılı olmuştur. Tüm güç dengesizliği yanında sadece Revandiz Müfrezesinin Cephe Komutanlığı ile irtibat sağlamanın, rapor gönderip talimat almasının 1,5-2 ay zaman aldığı gerçeği dikkate alındığında bile harekâtın hangi koşullarda yürütüldüğü açıktır. Oysa harekât alanı canlıdır ve özellikle siyasi gelişmelerde mutlaka Türkiye'den onay alarak hareket etmek gerekir. Özdemiş Bey adeta dünyadan tecrit edilmiş halde olaylara kendi görüş alanı nispetinde reaksiyon vermek durumunda kalmış, bu kapsamda kimi zaman da Cephe Komutanlığından tepki de görmüştür.

Özdemiş Bey'in başarılarını genişletme yönünde yaptığı birçok kuvvet talebi gerek Elcezire ve Doğu Cephesi Komutanlıklarının imkânlarının bu talepleri karşılamada sınırlı kalması gerekse Türkiye'nin müfrezeye açık destek vermesini önleyen koşullar sebebiyle genellikle karşılıksız kalmıştır. Bu durum doğal olarak Özdemiş Bey ve harekâtı yürütenler açısından büyük düş kırıklıklarına yol açmıştır.

Müfreze için öncelik harekât alanı iken Elcezire Cephesi Komutanlığının mücadele alanı Musul bölgesi ile sınırlı değildir. Cephe Komutanlığı Suriye'de Halep ve doğusu ile Fırat Nehri doğusunda Fransız kuvvetlerinin iki ateş arasında kalması yönünde yoğun çaba göstermiş, sorumluluk bölgesinin Anadolu kısmında bir yandan ayaklanma

girişimlerini bertaraf etmiş diğer yandan bölgede devlet otoritesini hâkim kılmak için tedbirler geliştirmiştir. Tüm bu tespitler ışığında diğer cepheler gibi Elcezire Cephesi de Millî Mücadele içerisinde büyük başarı göstermiştir.

Millî Mücadele döneminde Elcezire Cephe Komutanlığının uyguladığı harekât stratejisinden elde edilen tecrübeler önemlidir. Bu cephedeki olaylar Millî Mücadele dönemi ile sınırlı değildir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze kadar Irak ve Suriye'nin kuzeyinde sürekli yaşanan çatışma ve gelişmeler ile bunların Türkiye'nin ulusal güvenliğine olumsuz yansımaları aradan geçen yüz yıllık döneme rağmen hala gündemdedir. Hem Türkiye'nin sınırlarında hem sınır ötesinde benzer senaryolar, aynı tezgâhlar defalarca tekrar edilmiş, Güneydoğu Anadolu'da ortaya çıkan iç güvenlik tehdidi uzun yıllardır Türkiye'yi uğraştırmıştır. Bu bakımdan Elcezire Cephe Komutanlığının harekât stratejileri bazı değişiklikler geçirse de genel olarak geçerliliğini korumaktadır. Araştırmacıların bölgeye ilişkin yaptıkları çalışmalarda geçmişteki uygulamalar ve sonuçlarına bakarak günümüz ve gelecek için gerekli dersleri çıkarması önemlidir.

KAYNAKÇA

- ATASE Arşivi (AA). Kutu 1154, Gömlek 112, Belge 112-1, 112-2
 ATASE Arşivi (AA). Kutu 1153, Gömlek 117, Belge 117-2
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 2054, Kutu 633, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 29.06.1920.
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 203, Kutu 55, Gömlek 62, Adet 5, Tarih 10.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 259, Kutu 61, Gömlek 94, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1001, Kutu 69, Gömlek 25, Adet 1, Tarih 28.12.1334
 ATASE Arşivi (AA). Sıra 1302, Kutu 114, Gömlek 89, Adet 1, Tarih 28.11.1334
 TBMM Arşivi (TBMMA). Kutu 53, N. 113, Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Hal tercümesi
 TBMM Arşivi (TBMMA). Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem Aralığı 1-11, Sicil No. Aralığı 1101-1200, Arşiv No. 12, Sicil No. 1136, Nihad Anılmış Tercüme-i Hali, s. 2.
 AÇIKKAPU, E. (2000). "Irak Devleti Tarihi (Saddam Hüseyin Dönemine Kadar)", Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
 AHMETBEYOĞLU, A.; CENGİZ, H.; BAŞKAN, Y. (2003). Irak Dosyası I, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı (TATAV) Yayınları.
 AKGÜL, S.; UZEL, S. (2001). Musul-Kerkük Harekâtı, Ankara: Berikan Yayım.
 AL-JUMAILY, Q. (1999). Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923), Yay. Haz. İzzet Öztoprak, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
 ARMAOĞLU, F. (2000). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi-II 1914-1995, İstanbul: Alkım Yayınevi.
 ARTUÇ, İ. (2001). Yeniden Doğuş, Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul: KASTAŞ Yayınevi.
 AVŞAR, S. (2003). "Birinci Dünya Savaşı'nda Irak Cephesi'nde Arap Aşiretlerini Kazanmaya Yönelik Propaganda Faaliyetleri", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl:1, Sayı:1.
 AYBARS, E. (1995). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
 ATATÜRK'ÜN MİLLÎ DIŞ POLİTİKASI (AMDP)-I. (1981). Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge, Ankara: Kültür Bakanlığı.
 BALCIOĞLU, M. (2000). "Direnen Millet-Millî Mücadele: Ya İstiklal Ya Ölüm", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Ankara: Divan Yayıncılık.
 BAYTOK, T. (1970). İngiliz Belgelerinde Türk Kurtuluş Savaşı, Ankara: Başnur Matbaası.
 BAYUR, Y.H. (1979). Türk İnkılap Tarihi-III/3, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
 BELEN, F. (1964). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1915 Yılı Hareketleri, Ankara:

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

- Genelkurmay Basımevi.
- BELEN, Fahri. (1967). Birinci Dünya Harbi, Türk Harbi 1918 Yılı Hareketleri, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BELLİ G. (2004). Mezopotamya’da 1915–1920 Sivil Yönetimi, çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları
- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI’NA KATILAN ALAY VE DAHA ÜST KADEMEDEKİ KOMUTANLARIN BİYOGRAFİLERİ (BDSKKB). (2009). Yay. Haz. Hülya Toker-Nurcan Aslan, Ankara: Genelkurmay Basımevi
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/I. (1979). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDE TÜRK HARBİ (BDHTH)-III/II. (2002). İran-Irak Cephesi 1914-1918, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- BURAK, D.M. (2005). “El Cezire Kumandanı Nihad Paşa’nın Eşkiya Tarafından Soyulması”, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, s.169- 183.
- CEBESÖY, A.F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul: Temel Yayınları.
- ÇAKI, C. (2022). “Alman Mizah Dergilerinde Cihad-ı Ekber Propagandası”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (29), s. 185-209.
- ÇELİK, K. (2005). “Fransız İşgal Dönemi Mersin Belediye Başkanı Ahmet Hallaç’ın Anıları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. 11, S. 62, s. 695-746.
- DURMAZ, B. (2022). Kurtuluş Savaşı’nın El Cezire Cephesi, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını
- ENER, K. (1965). Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı, Ankara: Berksoy Matbaası.
- ENTESSAR, N. (1987). Kurdish Ethnonationalism, Londra: Lynne Rienner Publishers.
- ERASLAN, C.; YALÇIN, D.; AKBIYIK, Y.; AKBULUT, D.A.; BALCIOĞLU, M.; KÖSTÜKLÜ, N.; SÜSLÜ, A.; TURAN, R.; TURAL, M.A. (2000). Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- ERDAŞ, S. (2018). “Nihad Anılmış Paşa’nın Elcezire Cephe Komutanlığı ve Yargılanması Meselesi”, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (28), s. 3-36.
- ERDAHA, K. (1975). Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGENE, H.H. (1993). Neden Hedef Türkiye? Ankara: Kiyap Yayın Dağıtım.
- ERICKSON, E. J. (2011). Size Ölmeyi Emrediyorum, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- GÜNER, Z. (2007). “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (6), s. 49-65.
- GÜRÜN, K. (1986). Savaşın Dünya ve Türkiye, Ankara: Bilgi Yayınevi
- GÜZTOKLUSU, M. (2006). Kurtuluş Savaşı’nın Son Cephesi Elcezire ve Özdemir Harekâtı, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- HAMMER, J.V. (1997). Osmanlı Tarihi-I, Çev. Mehmet Ata, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 27, Vesika 708, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ (HTVD). (1959). Sayı 28, Vesika 735, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- JAESCHKE, G. (1970). Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HATİPOĞLU, S. (2001). Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- HATİPOĞLU, S. (1989). Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- İNÖNÜ, İ. (1968). “İnönü’nün Hatıraları”, *Ulus Gazetesi* 12 Eylül 1968.
- KARACAN, A.N. (1971). *Lozan*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- KARAL, E.Z. (1996). *Osmanlı Tarihi-IX*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARLI, E. (2000). *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- KAYMAZ, İ.Ş. (2003). *Musul Sorunu*, İstanbul: Otopsi Yayıncılık.
- KEMAL, C. (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Musul Meselesi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, S. 40, s. 643-691, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını.
- KILINÇKAYA, D. (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğu ve Suriye*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1978). *Türk İngiliz İlişkileri 1919-1926*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1982). *Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi 1908-1918*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- LAZAREV, M.S. (1993). *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Ankara: Özge Yayınları.
- MACDORWAL, D. (1992). *A Modern History of the Kurds*, London: I.B. Tauris & Co Ltd
- MESUT, A. (1992). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, İstanbul: Doz Yayınevi.
- METİNTAŞ, M.Y. (2019). “Ankara Antlaşması’nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* (5), s. 1-26.
- MOBERLY, F.J. (1928). *Irak Seferi-I 1914-1918*, Çev. Binbaşı Cemal, İstanbul: Askeri Basımevi.
- MUSUL-KERKÜK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ (MKİİAB)-I. (1993). Ankara: BOAD Yayınları.
- ÖKE, M.K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- ÖZCAN, M. (2003). *Sorunlu Miras Irak, I. Basım*, İstanbul: Küre Yayınevi.
- ÖZDAĞ, Ümit. (2008). *Telafer Bir Türk Kentinin Amerikan Ordusu ve Peşmergelere Karşı Savaşı*, Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayını.
- ÖZDEMİR, M. (2004). “Birinci Dünya Savaşı’nda Irak Cephesi’nde Propaganda ve Casusluğa Karşı Alınan Tedbirler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 4, s. 55-74, Ankara: Gnkur. ATASE Yayını.
- ÖZOĞUZ, E. (1935). *Adana’nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, İstanbul: Ülkü Matbaası.
- SALMON, J. (1340). 1923’te Şeyh Mahmut’la Özdemir’e Karşı Kuva-yı Berriye ve Havaîyenin Müşterek Harekâtı, Çev. Yüzbaşı Cemal, Ankara.
- SEVR Muahdesi. (1334), İstanbul: Matbaa-ı Amire.
- SOFUOĞLU, A. (2009). “Yeniden Mücadele: Milli Mücadele”, *Atatürk ve Türk İnkılap Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ŞEN, S. (2004). *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım, Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- ŞENEL, Ş.; SAYHOOD, A. (2009). “1920 Telafer Ayaklanması”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* C. VI, S. 1, s. 157-169.
- ŞİMSİR, B.N. (1990). *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ŞIVGIN, H. (2014). “Güney Cephesi’nin Değerlendirilmesi”, *Türk İstiklal Harbi’nde Kuvayımillîye, Düzenli Ordu ve Cepheleler*, s. 13-32, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-I*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TANSEL, S. (1978). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar-II*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

İstiklal Harbinde Elcezire Cephesi: Teşkilatlanma Süreci, Faaliyetleri ve Etkinliği

- TANSEL, S. (1978). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar-III, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- TAŞKIRAN, C. (1998). "Atatürk ve Misak-ı Milliye Ait Bir Belge", Yeni Türkiye (Cumhuriyet'in 75. Yılı Armağanı) (23-24), s. 244-248.
- TBMM Gizli Celse Zabıt Cerideleri (GCZC)-III. (1985). İstanbul: T. İş Bankası Yayınları.
- TURAN, M.; EKİNCİKLİ, M.; ŞENEL, Ş.; ERDOĞAN, E., DUMAN, S.; AKSOY, İ.; BULUT, S.; ASLAN, T. (2006). Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ankara: Gazi Kitabevi.
- TUTSAK, S. (2014). Millî Mücadele Yıllarında Suriye'deki Gelişmelerin Güney Cephesi ve Ankara Hükümeti Açısından Önemi-II, History Studies6/5, s. 193-218.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-I. (1962). Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-II/II. (1965). Batı Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-IV. (2009). Güney Cephesi, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI. (1964). İç Ayaklanmalar (1919-1921). Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ (TİH)-VI/IV. (1969). İstiklal Harbinin Son Safhası (18 Eylül 1922-1 Kasım 1923), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- TÜRKMEN, Z. (2001). "Özdemir Bey'in Musul Harekâtı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)", Atatürk Araştırma Merkezi (49), s. 49-79.
- TÜRKMEN, Z. (2003). Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- TÜRKMEN, Z. (2015). "Birinci Dünya Harbinde Irak Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi", 1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak, s. 381-434, İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- UÇAROL, R. (2015). Siyasi Tarih 1789-2014, İstanbul: Der Yayınları.
- UMAR, Ö.O. (2004). Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.O. (2016). "İngiltere'nin Irak Politikası", Kütü'l-Amare Zaferi, I.Dünya Savaşında Irak Cephesi, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- UMAR, Ö.Ö. (2010). "Millî Mücadele Döneminde Atatürk'ün Ortadoğu Politikası", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 20, S. 1, s. 443-470.
- ÜNAL, L. (2020). "Kütü'l Amâre Zaferi Öncesi ve Sonrasında Irak-İran Cephesi Gelişmeleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (45), s. 36-63.
- ÜNAL, L. (2023). "Güney Cephesinde İngiliz-Fransız İşgalleri Arasındaki Farklılıklar, Savunma Faaliyetleri ve Cephenin Özellikleri", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (58), s. 173-200.
- ÜNAL, L. (2022). "Büyük Taarruz Harekâtının Kuvvet, Planlama, Uygulama ve Sonuçlar Yönünden Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ile Karşılaştırılması: Benzerlik ve Farklılıklar", Türk İstiklal Harbinin 100.Yılında 1922 Yılı Gelişmeleri, İstanbul: Türk Ocağı Yayınları.
- ÜNALP, F.R. (2021). "Birinci Dünya Savaşı'nda Sina/Filistin-Suriye Cephesinde Türk-İngiliz Mücadelesi ve Sonuçları", Journal of Anglo-Turkish Relations, Vol. 2, No. 1, (January 2021), s. 47-69.
- YILMAZ, H. (2014). "Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Anlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (20), s. 289-306.